

Gesol met het CBS

Er is maar één instantie die kan bepalen of overplaatsing van het Centraal Bureau voor de Statistiek of gedeelten daarvan naar Zuid-Limburg nuttig is. Die instantie is het CBS zelf. Natuurlijk kunnen ook andere instellingen uitrekenen of overplaatsing nuttig is, maar zij zullen voor het verkrijgen van de noodzakelijke informaties steeds aangewezen zijn op het CBS. Hiermee is duidelijk aangegeven dat het CBS een unieke instelling is.

Ondanks de gebreken die er aan het CBS kleven en zullen blijven kleven, is het van onschatbare waarde voor de Nederlandse samenleving. Zonder objectieve statistische informaties kan in onze maatschappij geen goed beleid worden gevoerd. Een goed beleid vraagt zelfs steeds weer nieuwe en andersoortige informaties. We vinden vaak dat die informaties te traag of onvoldoende gespecificeerd worden gepubliceerd. De macro-econoom klaagt als de nationale rekeningen met een maand vertraging worden uitgegeven. De verkeerseeconoom klaagt als blijkt dat de statistieken geen informatie verschaffen over het vervoer van een bepaald artikel waarover hij een studie moet maken. De theoreticus klaagt na het produceren van een prachtig wetenschappelijk model als de coëfficiënten niet kunnen worden geschat omdat het CBS onvoldoende informaties verschaft. Het aantal klagers kan gemakkelijk worden uitgebreid.

Het CBS zal nooit terstond de specifieke informaties kunnen verschaffen waarnaar wordt gevraagd. Het zal steeds met enige vertraging de nieuwe statistische behoeften bevredigen, als deze al bevredigd kunnen worden. Die vertraging kan variëren van enkele weken tot enkele jaren. Het is de plicht van de overheid ervoor te zorgen vertragingen zo kort mogelijk te doen zijn. We mogen ons afvragen of men heeft voorzien welke betekenis het CBS in Nederland zou krijgen, toen het in 1899 werd belast met de verzameling, bewerking en publikatie van alle statistische opgaven die voor de praktijk of de wetenschap nuttig worden geacht.

Naar aanleiding van de plannen die de regering met het CBS had en heeft, twijfelen velen eraan of de regering die betekenis wel ziet. In november schreven vele hoogleraren en oud-hoogleraren, die vroeger een functie bij het CBS hadden, in een open brief aan de ministerraad dat overplaatsing van het CBS naar Zuid-Limburg ernstige consequenties zal hebben voor de taakvervulling van het CBS. Zij schreven dat het CBS in het zenuwcentrum van het regeringsapparaat dient te functioneren. Deze brief kreeg de steun van velen, zowel van CBS-medewerkers als van een groep andere hoogleraren die begin januari een brief schreven. En in *Het Financieele Dagblad* van 24 januari jl. vertelde Prof. Dr. Ph. J. Idenburg, oud-directeur-generaal van het CBS, dat het regeringsbesluit tot gedeeltelijke overplaatsing het CBS utholt en afbreekt.

Het nut van overplaatsing van het CBS wordt op diverse manieren geïnterpreteerd. Zuid-Limburg wijst slechts op de positieve gevolgen voor de Zuidnederlandse arbeidsmarkt. Ambtenarenorganisaties wijzen vooral op de negatieve sociale aspecten die verhuizing van hun leden oproept. De bovengenoemde hoogleraren wijzen op de negatieve gevolgen die overplaatsing voor de statistische informatie meebrengt. Het lijkt erop dat de regering en de Tweede Kamer vooral aan de politieke consequenties denken: in Limburg wonen kiezers. Zo wijst iedere betrokkene op het belang dat hijzelf bij de verhuizing van het CBS heeft.

Het moet mogelijk zijn alle aspecten die de overplaatsing van het CBS meebrengt nauwkeurig te bestuderen. Indien het Limburg slechts om arbeidsplaatsen is te doen, zijn er vele alternatieven. In dat geval dient het gehele spreidingsbeleid van de overheid te worden beoordeeld en mag het CBS daaruit niet worden losgemaakt. Bovendien dient voor Limburg kwantitatief te worden nagegaan door welke maatregelen de daar bestaande economische problemen het beste kunnen worden opgelost. Dit is een taak voor de regionaal-economen. Tot overplaatsing van rijksdiensten dient pas te worden besloten na voldoende van hun kennis gebruik te hebben gemaakt.

De sociale problemen lijken mij minder moeilijk dan de regionaal-economische en algemeen-economische. Werknemers poot men niet zo maar over van de ene regio naar de andere. Zij hebben goede voorlichting nodig over de nieuwe woonomgeving en eventueel sociale opvang. Desnoods moeten er mogelijkheden worden gezocht hen niet te laten verhuizen.

Van groot belang zijn de nationale aspecten van de overplaatsing. Deze hangen voor een deel samen met de regionale aspecten voor Zuid-Limburg. Als inderdaad gevaar dreigt voor de statistische informatie, hoe groot is dan dat gevaar en weegt het op tegen de positieve effecten voor Zuid-Limburg? Ik kan mij moeilijk voorstellen dat, als inderdaad vaststaat dat de verschijning van noodzakelijke statistieken als bijv. de nationale en regionale rekeningen, de op handen zijnde sociale rekeningen en de onderzoeken op milieuhygiënisch terrein ernstig wordt vertraagd, gehele of gedeeltelijke overplaatsing van het CBS nationaal gezien is aan te bevelen.

Partijpolitieke aspecten mogen geen rol spelen. Dit leidt tot korte-termijnbeleid en tot verspilling van krachten.

Het lijkt mij verstandig dat de regering op haar besluit terugkomt en alle voor- en nadelen van de overplaatsing van het CBS laat bestuderen.

Inhoud

Gesol met het CBS	85
Column	
· Helen na Vietnam, door Drs J. P. Pronk	87
<i>Dr. F. W. C. Blom:</i>	
· Een agio-bonus kan (te)veel betekenen	88
Rectificatie	90
<i>Prof. Dr. F. Hartog:</i>	
· Methodenstrijd in Groningen	91
Notitie	
· Fusie en samenwerking	92
<i>Dr. A. C. van Wickeren:</i>	
· Enige gedachten over een selectief regionaal investeringsbeleid	93
<i>Dr. J. B. D. Derksen:</i>	
· Zijn correcties van het begrip nationaal inkomen mogelijk en gewenst? Met naschrift van Drs. R. Hueting	97
Ingezonden	
· De christen-democratische maatschappij, door Drs. P. H. Gommers, met naschrift van Drs. L. Hoffman	101
Fisconomie	
· De fiscale voorrechten van de diplomatieke status, door H. Nagelkerke	103
Europa-bladwijzer	
· De Europese Gemeenschap en het Middellandse-Zeegebied, door Europa Instituut Leiden	106
Boekennieuws	102/108
Mededeling	108

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies. (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: N.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Helen na Vietnam

Het eindelijk tot stand gekomen bestandsakkoord in Vietnam is overal ter wereld met opluchting ontvangen. Maar het is broos en de kans dat de strijd binnen afzienbare tijd wordt hervat is niet denkbeeldig. Bovendien zijn de sociaal-politieke tegenstellingen die tot deze strijd hebben geleid nog steeds aanwezig, zodat van een vreedzame toekomst voor Vietnam voorlopig nog geen sprake is. De tegenstellingen lijken door de escalatie die de Amerikaanse interventie aan de strijd gegeven heeft zelfs vergroot. De wijze waarop de Amerikanen intervenieerden leidde bovendien tot de verwoesting van het land: economisch, sociaal, cultureel, ecologisch, menselijk. Vietnam is kapot. Peace with honour.

Er is trouwens meer kapot. Het morele gezag van de Amerikaanse buitenlandse politiek is gebroken, omdat die politiek geen oprechte vredespolitiek, doch een ordinaire machtspolitiek bleek te zijn. De Amerikaanse democratie heeft een flinke deuk gekregen; beslissingen over leven en dood werden zeer gecentraliseerd genomen, vanuit een machtspositie, zonder dat in de Verenigde Staten zelf aan diegenen die er anders over dachten verantwoording werd afgelegd, laat staan dat zij enige reële invloed op die beslissingen konden uitoefenen. Dat alles heeft geleid tot een ernstige verstoring in de verhouding tussen de Verenigde Staten en de haar traditioneel vriendschappelijk gezinde landen, niet zozeer op regeringsniveau — was dat maar zo geweest; misschien zou dat de Amerikaanse politiek hebben kunnen beïnvloeden — als wel tot uiting komend in golven van anti-amerikanisme. Dat is begrijpelijk, maar toch te betreuren, omdat „het andere Amerika” daarmee niet alleen door haar eigen machthebbers maar ook door ons dreigt te worden afgeschreven. Daartoe mogen we ons niet laten verleiden. Dat zou onrechtvaardig zijn en bovendien het isolement van dat andere Amerika zozeer vergroten dat het geen kansen meer krijgt.

Er is nog meer kapot. Vietnam betekende het voorlopige failliet van de pogingen om via een wereldomvattende organisatie als de Verenigde Naties vrede en veiligheid te garanderen. Het toonde bovendien aan dat de inspan-

ningen van de machtige en welvarende landen ten behoeve van de ontwikkeling van de landen van de Derde Wereld minder die ontwikkeling dan wel de handhaving van de status quo beoogden.

Dat betekent dat er heel wat geheeld moet worden: Vietnam, de Verenigde Staten en de Verenigde Naties. Die opgave zal waarschijnlijk te moeilijk blijken; de manier waarop er rond dit conflict met macht en mensen is ongesprongen heeft ons bijna onherstelbaar ver verwijderd van de kort na de tweede wereldoorlog geformuleerde idealen over vrede, ontwikkeling en mensenrechten in een nieuwe internationale orde. Dat is natuurlijk niet alleen het gevolg van het Indo-Chinese conflict. Integendeel, dit conflict is exemplarisch voor wereldwijde tegenstellingen die tot op heden onoverbrugbaar bleken, en voor een wereldwijd machtsmisbruik dat nog niet kon worden gecorrigeerd. De tegenstellingen die in Vietnam tot zoveel geweld hebben geleid zijn niet uniek, maar inherent aan het ontwikkelingsproces van zich bevrijdende landen. Zij zullen niet overal even scherp tot uiting komen, maar er is geen enkele reden om te veronderstellen dat zij alleen in Vietnam zelf tot een gewelddadige uitbarsting leiden. Nieuwe Vietnams staan ons wellicht te wachten. De situatie in Zuidelijk Afrika is reeds Vietnamese van aard. Maar ook in andere landen van de Derde Wereld zijn de sociale en economische structuren van dien aard dat het ontwikkelingsproces wel conflictmatig móet verlopen. Pogingen om die conflicten van buiten af te bezweren door een groot gewicht eenzijdig in de schaal te werpen, aan welke kant dan ook, lossen niets op en houden het ontwikkelingsproces zelfs tegen doordat de zo noodzakelijke band tussen ontwikkeling en bevrijding wordt doorsneden.

Dit is een pleidooi voor non-interventie, althans door afzonderlijke landen. Dat betekent niet dat de ontwikkelings-

processen binnen de landen van de Derde Wereld op geen enkele manier van buiten af beïnvloed zouden mogen worden. De samenballing van politieke en economische macht bij bepaalde groepen binnen de ontwikkelingslanden zelf is veelal het gevolg van een koloniale relatie, van buitenlandse interventie in het verleden. Dat kan gecorrigeerd worden door de buitenlandse steun aan groepen, die deze macht misbruiken, niet meer voort te zetten. Ook dat is een vorm van interventie, omdat het indirecte steun aan opposerende groepen impliceert, maar het is een verantwoorde vorm omdat de afhankelijkheidsrelaties er niet door worden vergroot en de internationale rechtsorde er niet door in gevaar wordt gebracht. Beide effecten zouden wel het gevolg zijn van directe steun aan opposerende groepen zelf, een vorm van interventie die daarom als onverantwoord moet worden gekenschetst (hoewel steun aan bevrijdingsbewegingen in door buitenlandse mogendheden bezette gebieden verantwoord blijft als correctie op de door die andere mogendheid eenzijdig veroorzaakte inbreuk op de zelfstandigheid en op de internationale rechtsorde).

Men kan tegenwerpen dat deze nadruk op de internationale rechtsorde de onderdrukking dan toch maar in stand houdt. Dat is alleen maar waar voor zover de steun aan machtsmisbruikende elites onverminderd wordt voortgezet. Om dat te voorkomen moet de internationale rechtsorde juist worden versterkt — zodat het niet langer mogelijk is dat bijvoorbeeld Amerika en Portugal een imperialistische politiek voeren — en moet deze gekoppeld worden aan een internationale economische orde waaraan een goed doordacht ontwikkelingsbeleid ten grondslag ligt. Het helen van dat in duigen gevallen internationale systeem is onze enige kans om nieuwe Vietnams te voorkomen.

In dit opzicht vormt het Vietnamakkoord een uitdaging voor de Nederlandse buitenlandse politiek. Meer dan in een herwaardering van onze bilaterale betrekkingen met de Verenigde Staten is die uitdaging gelegen in de zo noodzakelijke initiatieven om de impasse te doorbreken waarin de Verenigde Naties zich momenteel bevinden.

Een agio-bonus kan (te)veel betekenen

DR. F. W. C. BLOM*

Als er over iets verwarring heerst, is dat wel over agio-bonussen. Verwarring onder beleggers en verwarring bij ondernemingsbesturen. De verwarring wordt verhoogd doordat sommige ondernemingen een inconsistent agio-bonussen-beleid voeren. In het ene geval kan een agio-bonus heel wat anders betekenen dan in het andere geval.

De balans van een onderneming na winstverdeling is vermeld in tabel 1.

Tabel 1.

<i>Activa</i>	f.	<i>Passiva</i>	f.
Goederen	8.000	Geplaatst aandelenkapitaal 50 aandelen à f. 20 nominaal	1.000
Vorderingen	5.000	Agioreserve	2.000
Kas	1.000	Overige reserves (Ingehouden winsten)	4.000
		Eigen vermogen	7.000
		Schulden	7.000
Totaal	14.000	Totaal	14.000

Omdat de agioreserve door aandeelhouders gestort vermogen is (opgeld gestort boven het nominale bedrag dat op de aandelen staat gedrukt) heeft de fiscus geen bijzondere claim op de agioreserve. Bij liquidatie mag de onderneming haar belastingvrij aan aandeelhouders terugbetalen. Uitreiking van aandeelbewijzen ten laste van de agioreserve is evenmin belastbaar.

De jaarwinst van deze onderneming, uiteraard na belastingen, bedraagt f. 840.

In het algemeen verstaat men onder een agio-bonus een uitdeling van aandelen ten laste van de agio-reserve aan *alle* aandeelhouders (zonder de aandeelhouders de mogelijkheid te bieden van een alternatieve uitdeling zoals een gelduitkering).

Wij kunnen een onderscheid maken tussen de:

- éénmalige agio-bonus (meestal vrij groot);
- jaarlijkse agio-bonus (meestal vrij klein).

Eénmalige grote agio-bonus

Men stelle zich voor, dat onze onderneming eenmalig een 100% agio-bonus geeft. Iedere houder van een aandeel van f. 20 nominaal krijgt nog een aandeel van nominaal f. 20 uitgereikt. In tabel 2 staan de gevolgen.

De houder van oorspronkelijk één aandeel heeft er nu twee gekregen. De wezenlijke waarde van de nieuwe aandelen (als aandeel in het vermogen en in

Tabel 2.

<i>Balans: passiva</i>	100% agio-bonus	
	vóór	ná
geplaatst aandelenkapitaal, nominaal	f. 1.000	f. 2.000
agioreserve	f. 2.000	f. 1.000
gestort vermogen	f. 3.000	f. 3.000
ingehouden winsten	f. 4.000	f. 4.000
eigen vermogen	f. 7.000	f. 7.000
aantal aandelen à f. 20 nominaal	50 stuks	100 stuks
gestort vermogen per aandeel	f. 60	f. 30
eigen vermogen per aandeel	f. 140	f. 70
winst per aandeel	f. 16,80	f. 8,40
koerswaarde van de aandelen bij koers/winstverhouding bijv. 12 x	f. 200,16	f. 100,80

de winst van de onderneming) is de helft van de oorspronkelijke aandelen. Men noemt dit wel een „herkapitalisatie” of een „split-up”; of minder deftig „kapitaalverwatering”.

De koers van de aandelen zal na zulk een operatie *bijna* evenredigheid met de kapitaalverwatering dalen. In dit voorbeeld zou de koers in de praktijk *bijna* halveren. In de praktijk zal de koers van het aandeel ten tijde van de agio-bonus meestal *niet helemaal* naar gelang van de kapitaalverwatering dalen. De aankondiging van zulk een eenmalige grote agio-bonus veroorzaakt meestal enige koersstijging, die vóór, tijdens of na de afgifte van de bonus-aandelen optreedt.

Dat komt, doordat beleggers de aankondiging van een grote agio-bonus opvatten als een *demonstratie* van gunstige winstverwachtingen van het *ondernemingsbestuur*. Beleggers redeneren: „Als de vooruitzichten niet zo goed waren, zou het bestuur geen agio-bonus geven”. Vergroting van het aandelenkapitaal zou voor aandeelhouders een lege dop zijn, als de winst niet zou toenemen! Ergo, als het bestuur wel een eenmalige grote agio-bonus voorstelt, is dat een teken van gunstige vooruitzichten van de onderneming.

Kort gezegd: een grote agio-bonus is een *symptoom* van gunstige vooruitzichten voor de jaarwinst. Dat is het *hausse*-motief. Als een onderneming met zwakke winstvooruitzichten zulk een agio-bonus zou geven, zou zij bij beleggers een misleidende indruk wekken.

De jaarlijkse (periodieke) agio-bonus

Een rendabele onderneming keert gewoonlijk slechts een deel van haar winst als contant dividend uit. De

* De auteur is directeur van het Bureau voor Financieel Management Dr. F. W. C. Blom BV.

rest van de winst wordt gebruikt voor versterking van het eigen vermogen. Een groter werkzaam eigen vermogen zal in het algemeen een grotere jaarwinst opleveren. Dat brengt mee, dat er elk jaar een groter totaalbedrag voor dividenduitbetaling beschikbaar zou komen.

De onderneming kan dan kiezen uit twee typen van dividendbeleid:

- toenemende dividendbedragen per aandeel;
- gelijkblijvende dividendbedragen per aandeel, gekoppeld met jaarlijkse agio-bonussen.

Als voorbeeld nemen wij dezelfde onderneming. Zij maakt 12% rendement op haar eigen vermogen, en keert een dividend uit gelijk aan 2% van haar eigen vermogen. Haar werkzaam eigen vermogen groeit dus jaarlijks 10% door niet-uitgekeerde winstproductie (zie tabel 3).

Tabel 3.

Bedragen in f.	1971	1972	1973	1974
jaarwinst 12% REV	840	924	1.016	1.118
dividend 1/6 jaarwinst	140	154	169	186
winstinhouding eigen vermogen bij begin van het jaar	700	770	847	932
EV bij eind van het jaar	7.000	7.700	8.470	9.317
EV bij eind van het jaar	7.700	8.470	9.317	10.249

Dividendbeleid a.

aantal aandelen	50 stuks	50 stuks	50 stuks	50 stuks
winst per aandeel	16,80	18,48	20,32	22,36
dividend per aandeel	2,80	3,08	3,39	3,73

Hierbij neemt het dividend per aandeel met 10% per jaar toe.

Dividendbeleid b.

aantal aandelen	50 stuks	55 stuks	60,5 stuks	66,55 stuks
winst per aandeel	16,80	16,80	16,80	16,80
dividend per aandeel	2,80	2,80	2,80	2,80

Hierbij kregen aandeelhouders elk jaar 10% agio-bonusaandelen, en bleef het dividend per aandeel constant.

Beide dividendbeleidtypen leveren aandeelhouders dezelfde stroom van winstuitbetalingen op, met dezelfde belastingen op die aandeelhoudersinkomsten. In beginsel zal de koerswaarde van het totale aandelenkapitaal in beide gevallen gelijk zijn. Bij dividendbeleid b. wordt het aandelenkapitaal wel in meer coupures verdeeld; alleen daardoor wordt de koers per stuk lager.

Maar dividendbeleid b. heeft één bezwaar. Bij een lichte tegenslag in de toeneming van de totale winst zouden winst en dividend per aandeel kunnen dalen. Daling van winst en dividend per aandeel maakt beleggers ongerust, veroorzaakt koersdaling enz., en verstoort het financieringsbeleid.

Daarom zal een ondernemingsbestuur eerder geneigd zijn een compromis tussen beide typen dividendbeleid te kiezen. Dezelfde onderneming zou naast het genoemde bescheiden contante dividend elk jaar 4% agio-bonus kunnen geven. Winst en dividend per aandeel zouden daarna nog met gemiddeld 6% per jaar groeien. Er blijft dus nog speling over om tegenslagen in winstontwikkeling op te vangen, zonder dat winst en dividend per aandeel achteruit zouden gaan.

Evaluatie

Nuchter bezien, hebben ook jaarlijkse agio-bonussen géén reële financiële betekenis voor aandeelhouders. Elk

jaar wordt er een stukje van hun aandelen afgeknipt, daarna op een groot vel papier opgeplakt en hen als bonus toegezonden. Daarvan worden ze niet rijker.

En toch heeft de jaarlijkse agio-bonus dikwijls wel enige feitelijke koersverbeterende invloed. De vaststelling van een agio-bonus is *symbolentaal* van het ondernemingsbestuur aan de beleggers. Het betekent namelijk: „Wij, ondernemingsbestuur, verwachten dat onze onderneming volgend jaar op zijn minst zoveel meer zal verdienen, dat de winst per aandeel en het dividend per aandeel over het vergrote aantal aandelen niet zal achteruitgaan”.

Een periodieke agio-bonus bij de afsluiting van het afgelopen boekjaar en de vaststelling van het dividend is dus eigenlijk een *voorspelling van de minimale groei* van winsttotaal en dividendtotaal van de onderneming in het (voor een deel al verstreken) nieuwe verslagjaar.

Het feit dat een ondernemingsbestuur de moed heeft volgens een vaste lijn elk jaar bonus-aandelen uit te delen, wekt bij beleggers het vertrouwen dat dit bestuur vrij zeker is van toenemende winsten; daarop heeft dat bestuur zich met agio-bonus-symbolentaal vastgelegd. Dát vermindert de onzekerheid voor beleggers en kan bijdragen tot een hogere koers/winst-verhouding.

Keuze-dividend met agio-stock

Bij een *gewoon stock-dividend* krijgt de aandeelhouder keus tussen bijv. f. 5 contant dividend of f. 5 nominale waarde aan nieuwe aandelen (gewone bonus-aandelen, niet ten laste van agio-reserve). In beide alternatieven is een Nederlandse aandeelhouder eventuele belasting verschuldigd over f. 5 inkomsten. Als de aandelen een hogere beurskoers hebben dan hun nominale waarde, moet de aandeelhouder wel aandelen in plaats van het contante dividend nemen. Anders zou hij zichzelf tekort doen. Anders zou zijn portie in het ondernemingsvermogen — en in de toekomstige winsten — verminderen.

Als de beurskoers van de aandelen boven hun nominale waarde ligt, móet de aandeelhouder wel dividend in aandelen opnemen. De genoemde aanbieding heet daarom *stock-dividend* (er is géén keus, want het alternatief van contant dividend is onwezenlijk). Hoe hoger het percentage stock-dividend, des te meer inkomstenbelasting moeten de Nederlandse particuliere aandeelhouders betalen. Vandaar dat stock-dividenden uit de gratie zijn.

Bij een *keuze-dividend* krijgt de aandeelhouder de keus tussen bijv. f. 5 contant dividend of voor ongeveer f. 5 beurskoerswaarde aan agio-bonus-aandelen. In ons voorbeeld f. 0,50 nominaal aan bonus-aandelen ten laste van agio-reserve bij een beurskoers van f. 200 per aandeel van f. 20 nominaal. (Dat noemt men reële keuzemogelijkheid.)

- Aan Nederlandse inkomstenbelasting onderworpen particuliere beleggers en enige andere groepen nemen natuurlijk het alternatief van de agio-bonus, omdat zij over contant dividend inkomstenbelasting zouden moeten betalen.

- Voor sommige groepen institutionele beleggers en buitenlanders is de keus fiscaal neutraal. Of ze zijn op beide alternatieven geen belasting verschuldigd, of ze zijn op beide alternatieven wel belasting verschuldigd. Hun keus zal vooral afhangen van de vraag of

de beurskoers van de agio-bonus boven of onder f. 5 uitvalt.

Het keuze-dividend kan nog scherper worden gespeeld. In ons voorbeeld zou de keus tussen f. 5 contant dividend of f. 0,40 nominaal aan agio-bonus (beurswaarde f. 4) voor vele particulieren ten gunste van de laagste aanbieding (agio-stock) uitvallen.

Evaluatie

De agio-stock in het keuzedividend biedt de aandeelhouder een individuele mogelijkheid om medewerking te verlenen aan de winsthouding/zelffinanciering van de onderneming. De ene aandeelhouder neemt f. 5 winst uit de onderneming weg, de andere aandeelhouder laat zijn winstaandeel in de onderneming zitten, en daarvoor ontvangt hij een extra-aandeeltje. In ons voorbeeld liet die aandeelhouder zijn f. 5 winstdeel aan de ingehouden winsten toevoegen. Als de onderneming die f. 5 additioneel eigen vermogen even rendabel weet te maken als haar overige eigen vermogen, gaat dat f. 0,60 tot de jaarwinst bijdragen. Dat werkt uit op f. 24 additionele jaarwinst voor elk additioneel aandeel van f. 20 nominaal; nog meer dan de bestaande winst op de bestaande aandelen. Het keuze-dividend met agio-stock is dus ook uit het oogpunt van ondernemingsfinanciering vaak een constructieve oplossing.

Het merendeel van de aandeelhouders zal wel voor de agio-stock opteren. Dan werkt het keuzedividend feitelijk uit op totale winsthouding behalve enige dividenduitkering aan een minderheid van aandeelhouders. Een situatie die bij besloten vennootschappen van ouds nogal normaal is.

Wisselvallige of sporadische agio-bonussen

Het grootste probleem leveren wisselvallige of sporadische agio-bonussen op.

Wij zagen reeds dat de *eenmalige grote agio-bonus* niet veel verwarring kan opleveren. Dat is kennelijk een zo grote verwatering van het aandelenkapitaal, dat de winsten en dividenden per aandeel daardoor zullen zakken.

Daarentegen zagen wij ook dat de *periodieke kleine agio-bonus* de verwachting wekt dat ondanks de kleine verwatering de winst en het dividend per aandeel niet achteruit zullen gaan. (Voorbijgaande kleine „ups en downs” moet de belegger maar voor lief nemen).

Wisselvallige agio-bonussen zijn wel *periodiek*, maar gaan op en neer: 4%, 3%, 6% 4% enz. Voor zover dat symbolentaal is, brengt dat aan de belegger het teken over dat de winstvooruitzichten elk jaar fluctueren. Het maakt een onzekere indruk op beleggers.

Sporadische agio-bonussen zijn bijv.: 1967: 10%, 1968-1970: nihil, 1971: 20%. Die zijn voor de belegger helemaal verwarrend, tenzij het ondernemingsbestuur de moeite neemt uitdrukkelijk uit te leggen welke betekenis daaraan gehecht moet worden.

Zoethouder-agio-bonussen

Het komt voor dat een onderneming een winstachteruitgang meemaakt en zich geen contant dividend kan veroorloven; en dan bij wijze van troostprijs een kleine agio-bonus geeft.

Daarmee wekt zij bij aandeelhouders de verwachting, dat de vooruitzichten beter zijn. Dat de winst en het dividend per aandeel in ieder geval weer op het historische peil zullen worden hersteld.

Als de vooruitzichten werkelijk voldoende beter zijn, kan een kleine agio-bonus goed zijn om te voorkomen dat de beleggers ten onrechte de moed verliezen. Als de vooruitzichten niet zo gunstig zijn, wekt een agio-bonus in die situatie bij beleggers een misleidende indruk.

Conclusie

Algemene agio-bonussen veranderen niets in de omvang van:

1. het eigen vermogen dat in de onderneming aanwezig is;
2. de winst, die door de onderneming wordt gemaakt;
3. de bedragen die in de onderneming voor winstuitkering beschikbaar komen;
4. de toekomstige inkomstenstroom die aandeelhouders van de onderneming krijgen uitbetaald;
5. en in de onderlinge verhoudingen tussen aandeelhouders.

Het enige effect van algemene agio-bonussen is eigenlijk dat zij door beleggers worden opgevat als een teken, dat het ondernemingsbestuur nogal veel vertrouwen heeft in de winstvooruitzichten. Dat werkt uit op een verhoging van de koers/winst-verhoudingen. De grote vraag blijft hoe lang het duurt totdat die koersstimulans weer vervluchtigd is.

Keuze-dividenden met agio-stock veranderen wel alle 5 hiervoor genoemde factoren.

Onder invloed van verslechterende balansverhoudingen neemt de belangstelling van ondernemingsbesturen voor beperkt houden van contante dividenden toe. Men staat dus zeer open voor eventuele attracties van agio-bonussen en van keuze-dividenden. Hierin staan ondernemingsbesturen vaak onder druk van aandeelhouders en effectencommissarissen die op onjuiste gronden vaak om agio-bonussen zeuren. Bovendien zijn agio-bonussen en keuze-dividenden haast een mode-verschijnsel geworden, en dat kan het gezond verstand benevelen.

Of agio-bonussen dan wel keuze-dividenden verantwoord en gunstig zijn voor de onderneming en haar aandeelhouders, kan men alleen beoordelen aan de hand van de *verwachte winstontwikkeling per aandeel in de eerstkomende jaren*. Met zulke operaties wekt het ondernemingsbestuur verwachtingen bij beleggers. Iedere agio-aandelen-transactie verwaterd het aandelenkapitaal, en dient even zorgvuldig overwogen te worden als een aandelenemissie.

F. W. C. Blom

RECTIFICATIE

In *ESB* van 24 januari jl. staat op blz. 61 in het artikel „Communicatie” een storende drukfout. In de tweede regel is gedrukt: „het liberale blad *De Gids*”. Er had moeten staan: „het literaire blad *De Gids*”.

Methodenstrijd in Groningen

PROF. DR. F. HARTOG

Dit is een reactie op de artikelen van Bosman, Van Helden en Reuijl (verder gemakshalve BHR te noemen) over Theorie van de onderneming 1).

Op hun beurt zetten BHR zich af tegen een artikel van mijn hand onder dezelfde titel 2).

Vooropgesteld zij dat het niet mijn bedoeling is, dit te zien als een polemiek. In mijn eerder verschenen artikel heb ik geprobeerd, beschouwingen als die van BHR uit te lokken. Het zou dan van weinig dankbaarheid getuigen, degenen die mijn lokroep hebben beantwoord nu zoveel mogelijk te gaan bestrijden. Integendeel, ik ben zeer erkentelijk voor deze weerklank. Dat geldt ook voor het artikel dat de middelste van deze auteurs (Van Helden) over min of meer hetzelfde onderwerp heeft gepubliceerd in *De Economist* 3). Toch is er reden, er niet helemaal het zwijgen toe te doen. BHR zeggen namelijk dat ik niet helemaal goed gelokt heb. Daar wil ik nog wel iets over zeggen, zodat de lezers zich een verantwoord oordeel kunnen vormen. Dit zal achter-eenvolgens gaan over idealisering en generalisering, institutionalisme, de wet van de grote aantallen in verband met de optimale ondernemingsomvang, lokaal maximum of maximum maximorum, voorbeelden van niet-winst-maximeringstheorieën in de algemene economie en de vraag of de bijdrage van BHR inderdaad de in mijn oorspronkelijke artikel gevraagde doorbraak is.

Idealisering tegenover generalisering

Wat BHR in hun eerste artikel schrijven komt er, zoals zij zelf zeggen, min of meer op neer dat de methodenstrijd weer wordt opgerakeld. Maar zij richten zich daarbij toch meer tegen Menger dan tegen mij. Zoals bekend mag worden geacht, ziet Menger de economische theorie als zuiver deductief, als redenerend vanuit axioma's. Als we hiervoor de term idealisering gebruiken en voor het constateren van empirische regelmaat de term generalisering reserveren, zijn het inderdaad twee principiële verschillende benaderingen. Maar niemand staat meer op dat extreem deductieve standpunt van Menger. Idealiseren is in de moderne theorie het vereenvoudigen van de relaties, zodat men er — eventueel als eerste stap — met zijn denken vat op kan krijgen. Ik denk hierbij bijv. aan de theorie van de internationale handel, waarbij doorgaans begonnen wordt met een sterk vereenvoudigd model, met twee landen die elk twee producten vervaardigen bij gegeven gemiddelde kosten. Als we zien hoe dat in elkaar zit, kunnen we door middel van afnemende idealisering (die term is mij liever dan afnemende abstractie) verder gaan en steeds meer complicaties inbouwen ter benadering van de werkelijkheid. Op een bepaald moment moet de theorie hiermee stoppen, want de werkelijkheid zelf is altijd uniek. Willen we een algemene theorie hebben dan moeten de uitkomsten daarvan in het concrete geval dus altijd enigszins worden bijgesteld. Zulk een theorie is dan generaliserend.

In deze zienswijze, die ten grondslag ligt aan de beschouwingen in mijn eerste artikel, zijn idealisering en generalisering dus twee kanten van dezelfde zaak. Idealisering dient om vat te krijgen op de desbetreffende samenhang. Is de idealisering zover teruggedraaid, dat de werkelijkheid in grote trekken juist wordt weergegeven, dan generaliseren we de daarmee verkregen resultaten. We keren ons daarbij als het ware om naar de werkelijkheid en gaan over van teruggedraaien van idealisering naar generalisering.

Wanneer BHR stellen dat ik voor een generaliserende verklaring een ideaaltype uit de idealiserende methode gebruik en dat dit niet mag, zitten zij dus op de lijn van Menger, maar niet van Hartog. Bij Menger ontmoeten deze benaderingen elkaar nooit en lopen zij langs elkaar. Maar alleen bij hem.

Zo is met name de veronderstelling van winstmaximering enerzijds een idealisering om theoretisch uit de voeten te kunnen en anderzijds heeft zij de pretentie dat de op basis daarvan gevonden wetmatigheden een zodanige generalisering toestaan dat de werkelijkheid hiermee in grote trekken juist wordt afgebeeld. De vraag waarom het hier gaat is of deze pretentie gerechtvaardigd is. Op dit punt zou ik niet verder willen ingaan, omdat mijn bedoeling, zoals gezegd, niet verder gaat dan het probleem te stellen.

Wat de idealiserende methode betreft, maken BHR ook nog even een zijspiong, waar zij spreken over het axioma van het evenwicht. Op dat zijpad komen zij De Jong tegen, maar die spreekt niet van een axioma. De Jong kan natuurlijk wel voor zichzelf opkomen, maar nu we eenmaal op het zijpad zijn, heeft het zin, te vermelden dat ook de statische analyse kan gelden als een eerste aanloop. Bij wijze van afnemende idealisering kan vervolgens de tijdfactor worden ingevoerd, en pas na een zekere dynamisering laten de gevonden uitkomsten generalisering toe. Van axioma's is nergens sprake.

Institutionalisme

Tot dusver heb ik gesproken over de algemene economie. Nu komen we aan de bedrijfseconomie. Beide ontmoeten elkaar met name bij de behandeling van het ondernemingsgedrag. Daarbij is er onderscheid tussen het *wat* (algemene economie) en het *hoe* (bedrijfseconomie), of, zo men wil, tussen het *zijn* en het *zo-zijn*. Op dit punt ben ik het eens met wat Van Helden daarover zegt in zijn artikel in *De Economist* 4). Maar het hoe, het zo-zijn, brengt ons on-

1) Zie *ESB* van 10, 17 en 24 januari jl.

2) Zie *ESB* van 22 september 1971.

3) Prijszetting van een naar een aanvaardbare winst strevende onderneming; enkele verschillpunten tussen het marginalisme en de gedragstheorie, *De Economist*, juli/augustus 1972.

4) T.a.p. blz. 348.

Fusie en samenwerking

Uit de overvloedige stroom van berichten over fusies en overnemingen mag men afleiden dat de begrippen fusie en samenwerking onderdelen zijn bij de beleidvoering en de strategiebepaling van de onderneming op lange termijn. Het is daarom van groot belang dat ondernemingen zich verdiepen in de voor- en nadelen en de consequenties van fusie en samenwerking. Dit is vooral van belang omdat onderhandelingen over fusie en samenwerking zich op korte termijn afspelen.

Op grond hiervan geeft Samsom een losbladige bundel Fusie en samenwerking uit onder redactie van Dr. J. J. Wouterse (hoofdredacteur), Prof. Mr. F. J. M. Löwensteijn, H. J. Neeleman, Mr. J. G. P. G. van Domburg, Mr. J. B. M. Hoogeveen en Mr. H. J. Noordewier (secretaris) 1).

Tal van zaken die bij de fusie en samenwerking een rol spelen, komen aan de orde. De bundel is bedoeld als middel tot oriëntatie, als middel tot verkenning en als kompas. De inhoud is (en wordt) als volgt ingedeeld: 1. Strategie en partnerkeuze; 2. Fusie en overneming (a. Het tot stand brengen van de transactie: organiseren van het voorbereidingsproces; vaststellen van de inhoud van de transactie; effectueren van de transactie; b. De integratie).

Fusie en samenwerking belooft een interessante en praktische uitgave te worden, waarin m.i. ook de sociale aspecten veel aandacht behoeven.

L.H.

1) *Fusie en samenwerking*, Samsom, Alphen a/d Rijn, Brussel, 1972, band met eerste inhoud: f. 59,50, aanvullingen f. 0,20 per blz.

vermijdelijk in de richting van beschrijving. Dat vind ik een typisch institutionalistische trek. Van BHR mag ik dat niet zo noemen, maar ik doe het toch. Het werkt voor mij als algemene econoom sterk verduidelijkend als ik dit verschil in optiek terug kan brengen tot een bekende en al oude tegenstelling. Als Cyert en March toch nog enigszins boven louter beschrijving uitkomen, is dat niet in strijd met wat ik in mijn eerste artikel heb gesteld. Daar werd gesproken van *niet in de eerste plaats* verklaren, maar beschrijven. Langs deze weg wil men ook tot een zekere generalisering komen. Het is alleen de andere weg dan idealisering.

Bij de idealiserende methode wordt niet de werkelijkheid zelf eerst aan het woord gelaten, maar een min of meer vereenvoudigd beeld daarvan. Ik vind het voor de hand liggend dat de algemene economie en de bedrijfseconomie in dit opzicht een verschillend vertrekpunt hebben. Dit behoeft op zichzelf niet tot verschillend inzicht te leiden, zoals het dat ook niet doet in het artikel van Van Helden in *De Economist*. Wel moeten we ervoor waken, elkaar de eigen methode op te dringen.

De wet van de grote aantallen

Van de werking van de wet van de grote aantallen op het gebied van de benadering van het optimum maken BHR naar het mij toeschijnt veel teveel werk. Met name de frequentieverdeling van de optimale omvang van de ondernemingen in een bedrijfstak is volgens mij irrelevant. Ik heb alleen maar willen zeggen dat, als de afzonderlijke ondernemingen door ondeelbaarheden hun optimale omvang niet precies kunnen bereiken, dit voor de betrokken markt als geheel niet van belang is. Bij een groot aantal zal

de één namelijk kleiner en de ander groter dan optimaal zijn. De verschillen vallen dan tegen elkaar weg en de totale markt vraag (naar produktiefactoren) en het totale markt-aanbod (van eindprodukten) is even groot als wanneer elk zijn optimum had kunnen bereiken. Dat geldt zowel bij een gelijke omvang van het optimum, bij twee of meer toppen, bij een normale als bij een scheve verdeling. Waarom dan niet de eenvoudigste veronderstelling gebruikt, als het toch op hetzelfde neerkomt?

Ook wat dit punt betreft moeten we elkaars benadering respecteren. Ik zie in en erken dat de bedrijfseconomie wat het schaalprobleem betreft niet zo gemakkelijk over de daardoor opgeroepen moeilijkheden heen kan lopen als de algemene economie. Mogen de algemene economen het ook eens een keer gemakkelijk hebben?

Lokaal maximum of maximum maximorum

BHR nemen aan dat de onderneming in de algemene economie geacht wordt niet naar een lokaal maximum te streven, maar naar een maximum maximorum. Dit verschil meten zij nogal breed uit. Naar het mij voorkomt ten onrechte. In de algemene economie wordt het maximum immers bepaald gedacht door marginale voorwaarden, maar langs marginale weg vindt men alleen een lokaal maximum. Dit zegt ook Van Helden in zijn artikel in *De Economist* 5) die in zijn eentje op dit punt blijkbaar beter heeft gezien dan samen met zijn mede-auteurs in de artikelen in *ESB*.

Andere veronderstellingen dan winstmaximering

Tot zover is het allemaal nog onschuldig. De algemene economie gaat *uit* van winstmaximering en de bedrijfseconomie gaat *na* hoe winstmaximering bereikt of benaderd wordt, waarbij de onderneming gehinderd wordt of kan worden door het schaalprobleem, onvolledige informatie en speling in de organisatie, waardoor de leiding haar doelstelling niet helemaal kan verwezenlijken.

Maar het is mogelijk dat er meer aan de hand is. De bedrijfseconomische benadering kan ook leiden tot een andere uitkomst en ook zijn er algemeen-economische auteurs die de winstmaximering als uitgangspunt geheel of gedeeltelijk laten varen. BHR noemen op dit punt een viertal stromingen.

Bij mijn weten hebben deze echter geen van alle een doorbraak gebracht. Bij al deze auteurs is het voor zover ik heb kunnen nagaan zo dat de veronderstellingen met betrekking tot het ondernemingsgedrag, als deze ook wat de uitkomsten betreft afwijken van winstmaximering, niet geïntegreerd worden in de rest van hun theorie. Het blijft een „Fremdkörper“, omdat men bij de afleiding van vraag- en aanbodfuncties van ondernemingen toch weer uitgaat van winstmaximering. Deze inconsistentie was juist de aanleiding tot het schrijven van mijn eerste artikel. Om bij mijn schoenen-voorbeeld te blijven: de marginalistische theorie geeft mij twee schoenen die min of meer passen. De moderne bedrijfseconomie geeft mij echter slechts één nieuwe schoen. Dat maakt mij het lopen nog veel moeilijker.

Doorbraak?

Leveren BHR dan geen doorbraak naar een nieuwe prijstheorie op basis van hun eigen veronderstellingen over het ondernemingsgedrag? Ik zie het nog niet. Zij werken alleen de probleemstelling wat verder uit. Zij geven aan hoe het zou kunnen, maar doen het zelf niet. Van Helden komt

5) T.a.p. blz. 347.

Enige gedachten over een selectief regionaal investeringsbeleid

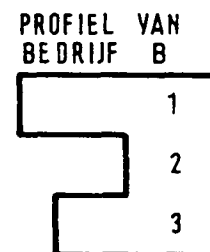
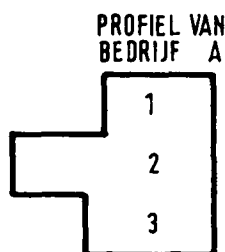
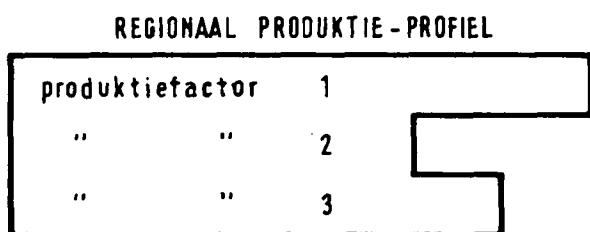
DR. A. C. VAN WICKEREN*

1. Schematisering van de probleemstelling 1)

Uiteraard kleeft er aan een coherent investeringsbeleid met betrekking tot alle gemeenten van een willekeurige Nederlandse regio een enorme bestuurlijke problematiek. Daarop wil ik in dit artikel evenwel niet meer dan strikt noodzakelijk is, ingaan; te meer niet daar ik mij tot het weergeven daarvan niet competent acht. Ik wil mij daarentegen zoveel mogelijk beperken tot de economische probleemstelling.

Deze nu kan als volgt schematisch worden weergegeven.

SCHEMA 1

Bovenstaand is het productieprofiel van een denkbeeldige regio geplaatst tegenover de productieprofielen van twee kandidaatbedrijven. Onder productieprofiel van een regio en van een bedrijf wordt verstaan het beslag dat in verhouding tot elkaar wordt gelegd in de regio, respectievelijk door het bedrijf, op de onderscheiden produktiefactoren.

Het valt gemakkelijker in te zien dat bedrijf A veel beter past in de structuur van de regio dan bedrijf B; immers, bedrijf A legt voornamelijk beslag op produktiefactor 2,

een factor waarvan in de regio relatief weinig gebruik wordt gemaakt; in de tweede plaats maakt bedrijf A gebruik van produktiefactor 3, die ten opzichte van produktiefactor 1 ook nog onderbezet is in de regio, terwijl bedrijf A relatief het minst beslag legt op factor 1; een factor waarvan in de regio juist relatief het meest gebruik wordt gemaakt.

Bedrijf B legt in dezelfde volgorde beslag op de drie produktiemiddelen als het reeds bestaande bedrijfsleven in de regio, d.w.z. bedrijf B gebruikt relatief het meest van produktiefactor 1, relatief het minst van produktiefactor 2, terwijl het beslag op factor 3 middelmatig is. Toelating van bedrijf B tot de regio, zou de structuur ervan nog onevenwichtiger maken; immers, in het schema

is van een evenwichtige situatie slechts sprake indien het regionale profiel weergegeven kan worden door één rechthoek in plaats van door een verzameling van rechthoeken, elk m.b.t. een afzonderlijke produktiefactor van verschillende lengten.

Er wordt op gewezen dat men bij het opstellen van het regionale profiel niet wordt geconfronteerd met het probleem van het vergelijken van verschijnselen die in ongelijke eenheden worden gemeten; het gaat immers niet om het vergelijken van het absolute gebruik dat in de regio wordt gemaakt van de onderscheiden produktiefactoren, doch om het vergelijken van de relatieve beslagen erop c.q. bezettingsgraden ervan. Met andere woorden men behoeft slechts procenten met procenten te vergelijken.

Het spreekt welhaast van zelf dat het opstellen van een regionaal productieprofiel een combinatie is van objectieve en subjectieve elementen. Een objectief gege-

in zijn artikel in *De Economist* weer uit bij de benadering van winstmaximering. Ik geloof dat dit te denken geeft. Met name ben ik bang dat de aanpak die BHR voor ogen staat, zal vastlopen in een eindeloze casuïstiek. Hoe kan men, op basis van een uitgangspunt dat de onderneming ziet als een aantal op elkaar inwerkende groepen, ooit tot algemene inzichten komen? Zal dit niet in iedere onderneming anders liggen? Ik heb daarom grote twijfels over de langs deze weg te bereiken resultaten. Voorlopig schrijf ik er als opschrift boven: gij die hier binnen gaat, laat alle hoop op generalisering varen!

F. Hartog

* De auteur is hoofd van het bureau voor Economisch Onderzoek van de gemeente Rotterdam.

1) Bij deze gelegenheid wil ik gaarne mijn dank betuigen aan Dr. D. van der Werf, Drs. C. H. Kleinbloesem, Drs. N. Streefland en Drs. J. Laan voor hun kritische opmerkingen naar aanleiding van een eerdere versie van dit artikel.

ven is bijv. dat er in de regio 2.000 ha industrieterrein bezet zijn; subjectief bepaald daarentegen is de constatering dat er nog zeg 1.000 ha onbezet zijn. Hiervoor is het immers noodzakelijk dat er vooralsnog in totaal 3.000 ha een industriebestemming 2) hebben gekregen. Genoemde 3.000 ha vertegenwoordigen uiteraard een bepaald percentage van het totale areaal van de regio en dit percentage is nu juist subjectief bepaald of m.a.w. afhankelijk van de regio in kwestie en van het tijdstip van waarneming. Immers, in de ene regio is men meer industrie-minded dan in de andere, terwijl een bepaalde ontwikkeling in de loop van de tijd binnen een en dezelfde regio aannemelijk is.

Het spreekt welhaast vanzelf dat men bij de profielbepaling van de economische activiteiten, die men stelt tegenover de regio, dezelfde schaarsteverhoudingen dient te hanteren dan welke in het regionale profiel zijn besloten. Doet men dit niet dan is een exacte vergelijking niet goed mogelijk.

Hieruit volgt dat een bepaalde economische activiteit geen absoluut profiel heeft, doch een aantal relatieve profielen; relatief m.b.t. de profielen van de regio's waarmee de bedoelde activiteit wordt vergeleken.

2. Nadere uitwerking van de economische probleemstelling

In het bovenstaande werd de economische probleemstelling nog slechts schematisch of formeel benaderd. De verbijzondering of precisering daarvan en in aansluiting daarop het ontwerpen van een in de praktijk aanvaardbaar selectief regionaal investeringsbeleid, heeft in de eerste plaats een kwalitatief aspect.

Hiermee wordt bedoeld uit hoeveel rechthoeken dienen het regionale profiel en de profielen der kandidaat-bedrijven te worden samengesteld. Men zou ook kunnen zeggen, welke aspecten van de economische structuur van het gebied dienen bij het selectieve investeringsbeleid in de beschouwing te worden betrokken.

De indeling in schema 2 komt mij uit theoretische, zowel als uit praktische overwegingen als aanvaardbaar voor. Ten aanzien van dit schema zijn een aantal opmerkingen te maken.

Elk der aspecten van het regionale produktieprofiel (zie rechterkant van het schema) wordt gemotiveerd door een aantal factoren, die op hun beurt weer ontleend zijn aan een hier niet expliciet gemaakte regionale welvaartsfunctie. Sommige aspecten van het regionale produktieprofiel worden evenwel gemotiveerd door dezelfde factoren van de genoemde welvaartsfunctie. Hiermee dient bij de beoordeling van projecten rekening te worden gehouden.

Pragmatische overwegingen maken een zo weinig mogelijk „uiteengerafeld” profiel wenselijk; daartegenover staat echter dat ervoor gewaakt dient te worden dat geen belangrijke regionale welvaartsindicatoren in het regionale profiel niet tot hun recht komen.

In „grond” en „arbeidspotentieel” zijn nadere onderverdelingen gemaakt, omdat het daarbij gaat om onderling niet substitueerbare componenten, waarop door het gevestigde bedrijfsleven in verschillende mate relatief (d.w.z. in verhouding tot de potenties ervan) beslag wordt gelegd.

Te overwegen ware ook nog een onderscheid aan te brengen tussen mannen en vrouwen in het arbeids(sub)profiel; echter alleen wat de laagste kwalificaties betreft, omdat de onderlinge verwisselbaarheid van man-

nen en vrouwen toeneemt met de genoten opleiding.

De sub-produktiefactor privé-kapitaal is niet opgenomen in de lijst van deelaspecten, omdat deze factor uiterst mobiel is. Bovendien zorgt de ondernemingsleiding daar zelf voor. Het ware natuurlijk wel te onderzoeken of de financiering van de onderneming verzekerd is, doch een dergelijk onderzoek valt m.i. buiten het kader van het selectief investeringsbeleid.

Resteren dus in de rechterhelft van schema 2, door hun geringe mobiliteit 3) of door hun volkomen immobiliteit, aan de regio gebonden produktiefactoren of aspecten van het produktieprofiel van de regio.

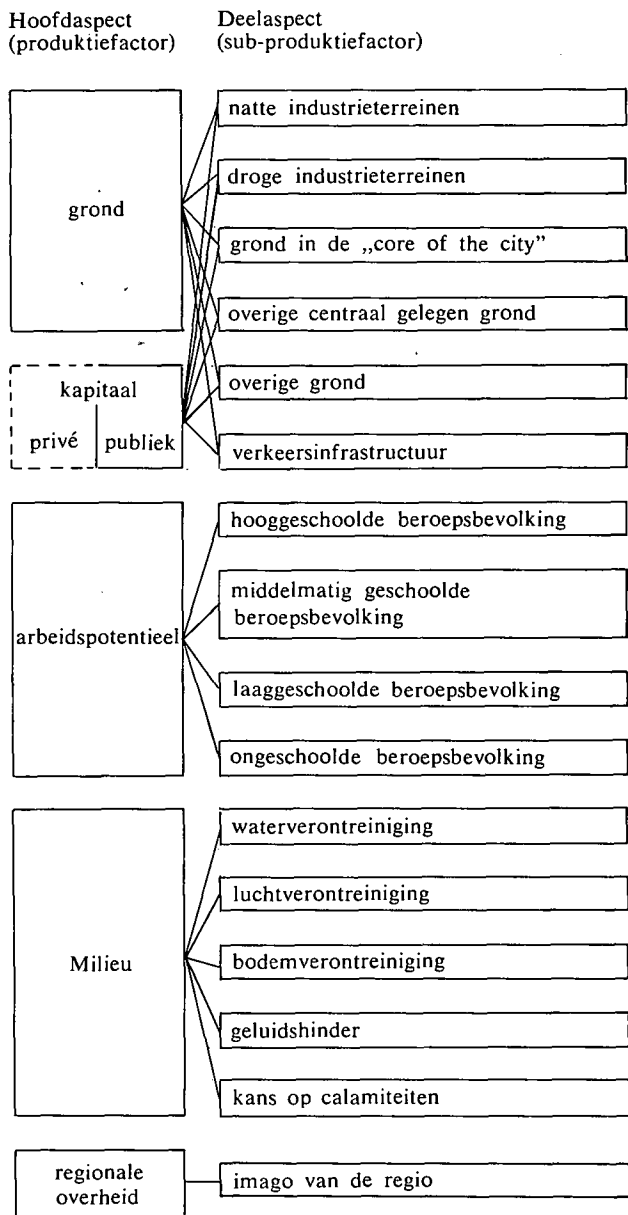
Zoals wel op het niveau van de bedrijfshuishouding als additionele produktiefactor de factor ondernemerscapaciteit wordt aangemerkt, wordt in dezen op regionaal niveau het handelen en het nalaten van handelingen van de regionale autoriteiten met betrekking tot het sociale en economische imago van de regio als additionele produktiefactor opgevat. Gedacht wordt aan een nauwkeurige informatie-inwinning en vervolgens informatie-overdracht omtrent de objectieve milieu-aantasting, zodat het optreden van actiegroepen, waardoor een vertekend beeld van de werkelijkheid ontstaat, zoveel mogelijk wordt beperkt.

Voorts omvat dit deel van het overheidshandelen ook de intra-regionale ruimtelijke ordening en het sociale

2) Uit het bovenstaande volgt dat men de gehele problematiek van het vaststellen van de bezettingsgraden (of van de relatieve overcapaciteiten) m.b.t. de onderscheiden produktiefactoren in het kader van een selectief regionaal investeringsbeleid ook kan verschuiven naar het opstellen van een streekplan. In dat geval wordt het ook mogelijk i.p.v. met het relatieve begrip bezettingsgraad te werken met absolute begrippen als hectaren, manjaren enz. Dit kan als volgt worden toegelicht. Stel het streekplan voor de betreffende regio voorziet m.b.t. 1980 (in) 4.000 ha bezet industrieterrein van een bepaalde hoedanigheid. Op dit moment zijn 2.000 ha bezet, terwijl het bestaande bedrijfsleven op nog eens 500 ha een claim heeft gelegd. Indien voorts gerekend wordt dat 250 ha opnieuw ter beschikking zullen komen, omdat de bestaande activiteiten erop zullen worden beëindigd, volgt uit het bovenstaande dat tot 1980 $4.000 - 2.500 + 250 \text{ ha} = 1.750 \text{ ha}$ (opnieuw) uitgegeven zouden kunnen worden. Stel voorts dat naar verwachting de beroepsbevolking met 5.000 arbeidskrachten toegenomen zal zijn in 1980 en vervolgens dat het gecombineerde effect van de verwachte produktie- en arbeidsproductiviteitsontwikkeling van het gevestigde bedrijfsleven nog eens een aanbod van 2.000 arbeidskrachten in 1980 gaat impliceren. Uit het bovenstaande volgt dat er tot 1980 een ruimte van $5.000 + 2.000 = 7.000$ arbeidskrachten in de arbeidsmarkt zal zijn, naast een ruimte van 1.750 ha in de betreffende grondsector. Biedt zich nu een bedrijf aan dat naast 350 ha van de betreffende terreinsoort 420 arbeidskrachten wil „bezetten”, dan kan men direct stellen, dat bedoeld bedrijf op onevenredig veel terrein en dus op onevenredig weinig arbeidskrachten beslag zou leggen. Immers, van het overtollige terreinareaal zou het betrokken bedrijf $1.750/350 = 20\%$ bezetten, terwijl het slechts $7.000/420 = 6\%$ van de overtollige arbeidskrachten tewerk zou stellen.

3) De meest mobiele factor in dit verband wordt gevormd door de „hooggeschoolde werknemers”. Tegenover een relatief lange regionale generatieperiode staat in dit geval dus een relatief grote mogelijkheid van aanvulling „van buitenaf”, maar ook de kans hooggeschoolden aan de omringende regio's te verliezen. In het on- en laaggeschoolde deel van het arbeidspotentieel schuilt eveneens een uiterst mobiele, d.w.z. op boven-regionaal niveau mobiel gemaakte component. Bedoeld wordt het contingent van buitenlandse arbeidskrachten. Aangenomen wordt echter dat de mobiliteit van deze component, tenminste voor zover het de immigratie van buitenlandse arbeidskrachten betreft, op regionaal niveau op grond van sociale overwegingen en door middel van politieke besluitvorming, in hoge mate is beperkt.

Schema 2

beleid met betrekking tot de in de regio wonende en werkende buitenlandse arbeidskrachten.

Indien het overheidshandelen op de genoemde en andere relevante punten niet optimaal is, zal de regio zowel intern als extern overkomen als een gebied met een andere relatie tussen (ter beschikking staande) middelen en het beslag daarop dan in werkelijkheid het geval is c.q. behoefde te zijn (bij een optimaal overheidsbeleid). Een dergelijke situatie is niet alleen onmiddellijk nadelig voor het welzijn, zij vermindert ook de attractiviteit van de regio voor potentiële investeerders en bewoners, terwijl zij bovendien een negatieve invloed heeft op de arbeidsproductiviteit.

Alvorens in een volgende paragraaf nader ingegaan zal worden op het kosten-batenaspect van de confrontatie van het regionale productieprofiel met het profiel van kandidaatbedrijven, vermeld ik eerst een fundamentele beperking van het voorgestelde regionale productieprofiel.

Deze bestaat uit het ontbreken van de dimensie ruimte aan het geschetste profiel. Gedeeltelijk wordt dit bezwaar ondervangen doordat in theorie wordt uitgegaan

van een economische en administratieve eenheid, in verband waarmee de situering van woningen en bedrijven op daarvoor, uit het oogpunt van algemeen belang, het meest in aanmerking komende plaatsen, uitvoerbaar wordt geacht. Hieruit volgt dat de projectbeoordelingen niet behoeven te geschieden voor alle mogelijke 4) plaatsen, doch slechts voor de daarvoor het meest in aanmerking komende. In de praktijk zullen zich echter toch gevallen voordoen, waarin voor verschillende ruimtelijke alternatieven infrastructuurbelastingen, milieubelastingen enz. berekend zullen moeten worden. Met andere woorden de (optimale) ruimtelijke ordening gaat niet slechts vooraf aan de projectbeoordeling, doch resulteert daar ten dele uit.

Aan de confrontatie van het regionale productieprofiel, bijv. in de versie zoals hierboven is voorgesteld, met het profiel, op overeenkomstige wijze gespecificeerd, van een eventueel toekomstig bedrijf in operatie, kleeft nog een tweetal bezwaren.

In de eerste plaats het volgende. Aan de operatiefase gaat de constructiefase vooraf. In deze fase wordt een beroep gedaan op de bouwnijverheid van de regio; een beroep dat tijdens de operatiefase weer is opgeheven. Planning uitsluitend m.b.t. de operatiefase gaat dus voorbij aan de capaciteitsgrenzen die, gegeven het woningbouwprogramma, gesteld worden aan investeringen in gebouwen (en infrastructuur) vanuit de bouwnijverheid.

Het tweede bezwaar geldt de uitsluitende beschouwing van de initiële activiteit. Een bekend verschijnsel wordt immers gevormd door de zgn. geïnduceerde effecten. Op de middellange termijn zou men dus niet het profiel van de initiële activiteit alleen, doch dat van het gehele door vraag- en aanbodattractie 5) ontstane complex in de beschouwing dienen te betrekken.

Op deze complexe problematiek zal hier verder echter niet worden ingegaan. Wat hiervóór gezegd is en hierna nog gezegd zal worden ten aanzien van de initiële activiteit is eveneens van toepassing op de daardoor geïnduceerde activiteiten met dien verstande dat men ermee moet rekenen, dat deze laatste zich pas op de middellange termijn neigen te ontplooiën. Of de bedoelde „multipliers” zich evenwel in concreto zullen realiseren is onder meer afhankelijk van het in discussie zijnde selectieve investeringsbeleid.

3. Selectief regionaal investeringsbeleid en kosten-batenanalyses

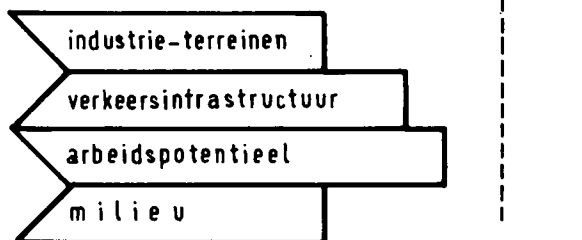
De vraag is opgeworpen of het voeren van een selectief regionaal investeringsbeleid in feite niet neerkomt op het uitvoeren van een reeks kosten-batenanalyses. Het gaat toch immers om de optimale aanwending van de nog of weer vrij ter beschikking staande regionale produktiefactoren: grond, kapitaal, arbeid en milieu. Deze stelling mag in beginsel niet onjuist zijn; blijken zal evenwel dat — mits van de hierna omschreven optiek wordt uitgegaan — het uitvoeren van een kosten-baten-

4) Indien bij het selectieve investeringsbeleid inderdaad gesteund zou kunnen worden op een streekplan, is de hierboven aangegeven problematiek niet al te complex: het streekplan legt immers niet alleen bijv. de omvang van het industrie-terreinareaal vast, doch eveneens de plaats ervan.

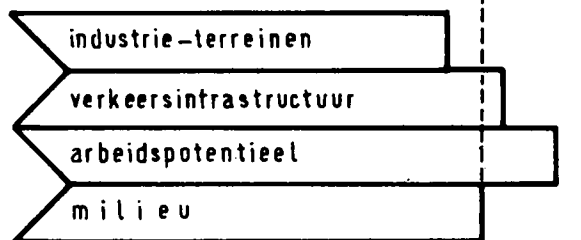
5) Voor een behandeling van deze problematiek wordt verwezen naar A. C. van Wickeren, *Interindustry relations; some attraction models*, Universitaire Pers, Rotterdam, 1973.

SCHEMA 3

figuur 1
gedeeltelijk regionaal
produktieprofiel vóór de
vestiging van complex A

figuur 2
gedeeltelijk regionaal
produktieprofiel ná de
vestiging van complex A

analyse voor elk potentieel investeringsproject ten dele irrelevant en voor een ander deel overbodig is.

Genoemde irrelevantie komt ten eerste voort uit het feit dat de voordelen en in mindere mate de nadelen van menig regionaal project zich niet slechts over de regio, maar daarentegen over grote delen van het land en soms zelfs tot over de landsgrenzen heen uitstrekken, terwijl het onrealistisch is te verwachten dat men in welke regio dan ook het selectieve investeringsbeleid volledig zou baseren op een reeks op nationaal of zelfs internationaal niveau uitgevoerde kosten-batenanalyses.

De relevantie wordt voorts aan een kosten-batenanalyse benadering ontnomen door de interregionale mobiliteit van de factor kapitaal. Het gaat in wezen niet om de optimale investering van een, in een gegeven periode, gegeven regionaal kapitaal fonds en zeker niet om een regionaal kapitaal fonds bestaande uit particuliere middelen.

Voorts, en nu kom ik te spreken over de optiek die het uitvoeren van kosten-batenanalyses goeddeels overbodig maakt, is een aparte problematiek verbonden met sommige milieu-elementen, zoals bijv. rivieren. Deze kunnen gezien worden als gezamenlijke produktiefactoren, overigens met betrekking tot een scala van verschillende produktieprocessen, van vele regio's en zelfs landen. Het gaat uiteraard niet aan dat welke regio dan ook haar gebruik van een dergelijke produktiefactor slechts afstemt op interne maatstaven.

Uit het bovenstaande volgt dat een regionaal selectief investeringsbeleid in de praktijk mede afgestemd zal zijn op normen ontleend aan nationale en in sommige gevallen zelfs internationale kosten- en batenverhoudingen. Genoemde normen gelden niet alleen de te hanteren milieustandaarden, maar evenzeer de factor arbeid, voor de bezetting waarvan de regionale autoriteiten mede verantwoordelijkheid dragen, al worden werkloosheidsuitkeringen uit de algemene (rijks)middelen betaald.

Voorts is er veel voor te zeggen een norm te ontleen aan de geografische situatie van de regio in kwestie. Indien deze regio geschikt maakt voor specifieke, voor de nationale volkshuishouding belangrijke activiteiten, is een pleidooi voor het reserveren van grond (en arbeidskrachten) voor zodanige activiteiten m.i. terecht.

Een laatste normatief element betreft de interne regionale ruimtelijke ordening of planologie; deze dient optimaal te zijn.

Tegenover dit alles staat, in de ideale situatie wel te verstaan, een beleid van de rijksoverheid dat, met erkenning van de specifieke taak in de nationale context van sommige regio's, garanties schept en onderhoudt voor

een met andere regio's vergelijkbaar welzijnsniveau. Tot bedoelde garanties behoort uiteraard een adequaat investeringsniveau van de rijksoverheid in de technische en sociale infrastructuur.

Indien men van de hierboven aangeduide optiek uitgaat, kan men zich een regionaal investeringsbeleid voorstellen als in schema 3 is weergegeven. Hierbij wordt in het midden gelaten of de totale lengten der afzonderlijke rechthoeken — in welk geval de verschillen daartussen bezettingspercentages voorstellen — of dat slechts de overcapaciteiten in absolute eenheden — in welk geval de onderlinge afstanden der afzonderlijke rechthoeken tot de capaciteitsgrenslijn in wezen irrelevant zijn — bekend zijn. Voorts wordt in het midden gelaten of de capaciteitsgrenslijn in een streekplan wortelt of ad hoc, d.w.z. met het oog op het selectieve investeringsbeleid, is vastgesteld.

Waar het om gaat is dat, zolang de capaciteitsgrenslijn door de introductie van een activiteit c.q. complex van activiteiten niet wordt overschreden, er slechts sprake is van directe voordelen in de vorm van huuropbrengsten van industrieterreinen en lonen, terwijl directe nadelen (nog) achterwege blijven. Deze laatste zinsnede geldt de (overcapaciteit van de) infrastructuur-elementen en milieufactoren.

Betekent de introductie van een bepaalde activiteit c.q. complex van activiteiten wel een doorbreking van de capaciteitsgrenslijn dan wordt de regio direct geconfronteerd met additionele kosten en nadelen in de vorm van congestie, woningnood, hinderlijke milieuverontreiniging enz.

De kern van het bepleite selectieve investeringsbeleid is, dat de werving c.q. toelating van nieuwe activiteiten zodanig geschiedt dat de overcapaciteit van elke factor erdoor geleidelijk en in onderlinge afstemming wordt teruggedrongen. Uiteraard stelt een dergelijke handelwijze voorop dat de relatieve of absolute afstanden tussen de rechthoeken m.b.t. de afzonderlijke produktiefactoren en de capaciteitsgrenslijn zijn vastgesteld.

Tenslotte nog twee korte opmerkingen. Het regionale produktieprofiel, d.w.z. genoemde afstanden, dient frequent, d.w.z. jaarlijks of zelfs halfjaarlijks, opnieuw vastgesteld c.q. bijgesteld te worden, waarbij een aantal jaren van dezelfde capaciteitsgrenslijn wordt uitgegaan. Deze laatste bepale men periodiek, d.w.z. om de vijf of tien jaar, in het licht van veranderde regionale voorkeuren en/of extra-regionale normen.

A. C. van Wickeren

Zijn correcties van het begrip nationaal inkomen mogelijk en gewenst?

DR. J. B. D. DERKSEN*

Recente discussies over welvaart en welzijn, over het milieubederf, waaronder lucht- en watervervuiling en geluidshinder, over de verdwijning van vrije goederen en de uitputting van reserves aan minerale grondstoffen, hebben begrijpelijkerwijs de vraag doen opkomen of de traditionele definities van nationaal inkomen en nationale bestedingen nog wel bruikbaar zijn. Een aantal auteurs zijn van mening dat het nationale inkomen tekortschiet als maatstaf van welvaart en welzijn, en dat de conventionele definitie daarom zou moeten worden herzien 1).

Alvorens deze problemen te bespreken moge worden opgemerkt dat schrijver dezes het standpunt deelt van de velen die zich, in het voetspoor van het Rapport van de Club van Rome, zeer ongerust maken over de gevolgen van het milieubederf voor de samenleving, niet alleen op korte termijn, maar vooral ook op de lange duur. Deze bezorgdheid staat echter los van het probleem of in de definitie en de berekening van het nationale inkomen wijzigingen moeten worden aangebracht, hetgeen een statistisch vraagstuk is.

Nationaal inkomen en een algemene index van welvaart en welzijn

De bedoelde auteurs wijzen erop dat economische groei geenszins mag worden vereenzelvigd met toeneming van de materiële productie van goederen en diensten, en dat daarom correcties nodig zijn voor de negatieve externe effecten en andere hierboven genoemde ontwikkelingen.

In antwoord op deze kritiek moet vooreerst worden vastgesteld dat verschillende onderzoekers, waaronder King, Kuznets en Colin Clark, die het begrip nationaal inkomen in de periode vóór 1938 hebben ontwikkeld, zich met de vraag naar de relatie tot „welvaart en welzijn” 2) hebben bezig gehouden, en dat zij in dit verband o.a. aan het verschijnsel van de negatieve en positieve externe effecten van productieprocessen, het al of niet meerekenen van de uitputting van de reserves aan minerale grondstoffen, en andere problemen, aandacht hebben besteed. In de vakliteratuur keren opmerkingen en beschouwingen over deze zaken van tijd tot tijd terug. Het ligt voor de hand om in dit artikel hierbij aan te knopen, en na te gaan of, en zo ja in hoeverre, er redenen zijn om vroegere standpunten aan te vullen, of te herzien.

Het nationale inkomen wordt dikwijls — maar dan wel erg oppervlakkig — gedefinieerd als de totale productie van goederen en diensten, zonder dubbeltellingen, en minus de invoer van goederen en diensten, gedurende een periode, bijv. een jaar. De toevoeging „zonder dubbeltellingen” houdt in dat intermediaire goederen, bijv. de productie van leer waaruit vervolgens schoenen worden gemaakt, niet tweemaal mogen worden geteld. Maar wat is productie en wat zijn eindproducten? En hoe moet dit alles in geld worden gewaardeerd?

Deze en soortgelijke vragen worden in de literatuur beantwoord op basis van de waarde- en prijsleer, waarbij het begrip „welvaart” het uitgangspunt vormt. Dit geldt dus ook bijv. voor de vraag of aan het nationale inkomen tegen marktprijzen dan wel aan dat tegen factorkosten de voorkeur moet worden gegeven. Hiermede in nauw verband staat het probleem welke van de door de overheid geproduceerde diensten tot het nationale inkomen moeten worden gerekend, zoals gratis onderwijs, uitgaven voor culturele doeleinden, volksgezondheid en volkshuisvesting. En welke diensten, zoals justitie en politie, de defensie, de buitenlandse vertegenwoordigingen, kunnen beter worden beschouwd als intermediaire leveringen aan bedrijven, als „overhead”-kosten van de samenleving, of als compensatie voor wetsovertredingen, waarvoor geen aftrek heeft plaats gehad? Deze diensten die de welvaart niet verhogen, zouden bij de berekening van het nationale inkomen buiten beschouwing moeten blijven 3). De lezer kent het antwoord op deze vragen reeds: om pragmatische redenen worden alle lopende uitgaven van de overheid voor goederen en diensten als consumptieve uitgaven van de gemeenschap beschouwd. (De kapitaaluitgaven vormen in principe geen probleem, afgezien van een aantal bijzondere gevallen waarvoor uniforme afspraken moeten worden gemaakt).

Het spreekt vanzelf dat iedere onderzoeker die dit wenst van bovengenoemde regels kan afwijken, en vrij is om te trachten de overheidsuitgaven voor goederen en diensten te splitsen in collectieve consumptie (in engere zin), intermediaire leveringen, „overhead”-kosten van de samenleving, enz. De bekende discussie tussen Hicks en Kuznets heeft evenwel doen zien dat het niet eenvoudig is sluitende criteria te formuleren als uitgangspunt voor een dergelijk onderscheid 4). Het is duidelijk dat de oplossing die wordt

* De auteur is hoofd van de Afdeling Statistische Analyse van het CBS.

1) Vgl. Drs. R. Hueting, *Wat is de natuur ons waard?*, Wereldvenster, Baarn, 1970, blz. 12 e.v., blz. 23 e.v. waarin voorstellen voor „aanpassing” van het nationale inkomen worden gedaan.

2) De Engelse term is „social welfare”. Wij willen geen onderscheid maken tussen welvaart en welzijn. „Wij zijn het er allen over eens dat het welzijn het object van de economische wetenschap moet zijn” (J. Tinbergen in *Elseviers Magazine*, 22 januari 1972, blz. 39). Dit neemt niet weg dat economen gerust wat meer aandacht mogen besteden aan de milieuproblemen. Het nieuwe vak („environmental economics”) is er al!

3) Alle transacties die met genoemde overheidsactiviteiten verband houden, blijven hun plaats behouden in het stelsel van de nationale rekeningen. De weglating, indien nodig, geschiedt pas op het einde door op de totale bestedingen een aftrek toe te passen.

4) J. R. Hicks, The valuation of the social income, *Economica*, Vol. VII, (New Series), no. 26, mei 1940, blz. 105-224.

S. Kuznets, On the valuation of social income reflections on Professor Hicks' article. Part I, *Economica*, februari 1948, blz. 1-16, Part II, id. mei 1948, blz. 116-131.

J. R. Hicks, The valuation of the social income, A comment on Professor Kuznets' reflections, *Economica*, augustus 1948, blz. 163-172.

gekozen ook gevolgen heeft voor de manier waarop overheidsuitgaven ter compensatie of ter voorkoming van milieubedervende activiteiten bij de berekening van het nationale inkomen worden geregistreerd. Het antwoord op het door Hicks en Kuznets besproken probleem heeft trouwens invloed op alle uitkomsten, w.o. de indices van het reële nationale inkomen, die dikwijls als maatstaf worden gehanteerd van de economische groei.

Positieve en negatieve externe effecten

De wetenschappelijke en technologische vooruitgang van de laatste honderd jaar heeft tot een sterke stijging van het nationale inkomen geleid, berekend volgens de nu conventionele methode. Die vooruitgang is vergezeld gegaan van externe effecten, niet alleen negatieve, maar vooral ook positieve. Wat deze laatste betreft, denke men aan de gezondheidszorg: tegen zeer geringe kosten wordt de gehele bevolking nu beschermd tegen in vroeger tijden zeer gevreesde ziekten (pokken, cholera, tuberculose, enz.); hierdoor zijn de vroeger bestaande besmettingsgevaaren weggefallen, hetgeen een belangrijk positief extern effect inhoudt.

In de 19e eeuw hebben de invoering van riolering, waterleiding, gas en later ook de elektriciteit aan vroeger bestaande schaarsten met zeer onaangename negatieve effecten een einde gemaakt. De invoering van de arbeidswetgeving welke de kinderarbeid verbod, bevordering van de volksoontwikkeling door meer onderwijs, waardoor een betere functionering van de democratie mogelijk werd, hebben eveneens veel bijgedragen tot verhoging van de „social welfare” (= welvaart plus welzijn).

In de berekening van het nationale inkomen komen deze en soortgelijke activiteiten tot uitdrukking in de vorm van de hieraan door de overheid en anderen bestede bedragen, welke in een aantal gevallen ver achterblijven bij de offers die de gemeenschap in geval van nood bereid zou zijn te brengen. Met de registratie van de werkelijke uitgaven in de nationale rekeningen moet echter worden volstaan; het consumentensurplus blijft buiten beschouwing.

De positieve externe effecten komen voor een deel in het nationale inkomen tot uitdrukking en voor een ander deel niet. Een goede gezondheid wordt als zodanig, dus als doel in zichzelf, zeer hoog gewaardeerd. Afwezigheid van ziekten betekent echter ook dat de arbeidsproductiviteit groter kan zijn, en dit effect komt in het nationale inkomen wel tot uitdrukking, het eerste niet (wel indirect door een ander consumptiepatroon). Iets dergelijks geldt voor negatieve externe effecten en voor de gevolgen van de verdwijning van vrije goederen. Vervuiling van het zeewater heeft ten gevolge dat de badgasten en de toeristen wegblijven. Wanneer geen substitutie plaatsvindt, zien de horecabedrijven bijgevolg hun omzetten dalen en deze teruggang komt in de cijfers van het nationale inkomen tot uitdrukking. Het is mogelijk dat ter compensatie zwembaden worden gebouwd, voorzien van water dat door een zuiveringsinstallatie heeft gestroomd. Ook dan blijft de analyse moeilijk. De entreprijzen van deze zwembaden kunnen de toeloop méér belemmeren dan voorheen het vrije strand. Anderzijds kunnen in een zwembad sportieve activiteiten worden beoefend, zoals wedstrijdzwemmen en springen en waterpolo, die in de open zee niet mogelijk zijn.

De splitsing tussen het deel van de negatieve externe effecten van de watervervuiling dat wél een tegenpost heeft in de nationale rekeningen, en het deel dat niet wordt geregistreerd, is moeilijk statistisch te berekenen en zonder min of meer arbitraire hypothesen onuitvoerbaar. Bovendien zou de berekening in opeenvolgende jaren op uniforme wijze moeten worden herhaald, daar anders de eindcijfers niet vergelijkbaar zijn. Dit alles leidt tot méér arbitraire veronderstellingen, die toch weer aan de vergelijkbaarheid

doen twijfelen. De conclusie moet luiden dat de moeilijkheden zó groot zijn, dat het beter is de correcties voor positieve en negatieve externe effecten niet te beproeven. Met andere woorden, in de nationale rekeningen worden alleen activiteiten en verschijnselen verantwoord waarmede transacties corresponderen, die in geld worden uitgedrukt, en voorts gevallen, zoals het eigen verbruik van de boeren, waar een geldswaarde door een eenvoudige analogie kan worden vastgesteld.

Deze conclusie houdt in dat het nationale inkomen geen nauwkeurige maatstaf is, en ook niet kan zijn, van de groei van de welvaart en het welzijn. Het nationale inkomen omvat belangrijke elementen van welvaart en welzijn, maar is niet identiek aan „social welfare”.

De statistici die zich met het onderzoek van het nationale inkomen bezighouden, hebben nooit de illusie gehad een allesomvattende index te kunnen construeren van sociale welvaart en welzijn per hoofd der bevolking 5).

De recente ontwikkeling wijkt in zoverre af van die uit vroegere perioden, dat een aantal ernstige negatieve externe effecten nu sterk naar voren zijn gekomen.

Overigens kwamen negatieve externe effecten ook vroeger voor als bijverschijnsel van de technische vooruitgang. Om een voorbeeld te noemen: de stoomtractie bij de spoorwegen met haar rookontwikkeling veroorzaakte veel overlast voor de bewoners van huizen gelegen vlak bij stations-emplacementen en de spoorbanen. De invoering van de elektrische tractie (omstreeks 1926) maakte hieraan een einde en bracht dus een positief extern effect met zich mede, dat evenwel niet in de berekening van het nationale inkomen kon worden verwerkt.

Kwaliteitsveranderingen

In dit verband is nog een ander punt van belang. Het is zeer moeilijk gebleken om in de opstelling van het nationale inkomen met alle kwaliteitsverbeteringen (veroorzaakt door de technische vooruitgang, de invoering van nieuwe merken en produkten, wisselingen van de mode e.d.) op een theoretisch en praktisch geheel bevredigende wijze rekening te houden, al werd en wordt dit wel beproefd 6). Te meer geldt dit voor de gevolgen van het milieubederv. De milieuverbetering of -verslechtering leent zich alleen tot statistische registratie in die gevallen, waar concreet aanwijsbare maatregelen hebben plaatsgevonden; bijv. „recycling” van afvalstoffen, bouw van waterzuiveringsinstallaties, verbod tot toepassing van bepaalde chemicaliën, en vervanging door andere grond- en hulpstoffen. Om in deze gevallen de veranderingen in het reële nationale inkomen te kunnen berekenen, opgevat als indicator van welvaart en welzijn, zou een vergelijking moeten worden gemaakt met de toestand die bestond, toen die maatregelen nog niet waren genomen. Bovendien zou rekening moeten worden gehouden met andere milieubedervende verschijnselen die inmiddels ernstiger zijn geworden, of waartegen nog niets is of kon worden ondernomen. Dit alles is niet of slechts ten dele uitvoerbaar.

Een beperkte doelstelling, nl. de meting van de invloed op het reële inkomen van genomen maatregelen is dus reeds

5) In 1947 concludeerde E. F. Denison opnieuw: „I do not think that gross national product or any other Commerce Department series is such a measure although the national income accounts present most of the available data bearing upon economic welfare”, *Studies in Income and Wealth*, Vol. 10, National Bureau of Economic Research, New York, 1947, blz. 77.

In 1971 gaf deze auteur zijn opvattingen nog eens uitvoeriger weer, vgl. E. F. Denison, *Welfare measurement and the GNP*, *Survey of Current Business*, Vol. 51, no. 1, januari 1971, blz. 13.

6) Vgl. Erland von Hofsten, *Price indexes and quality changes*, Stockholm, 1952. Zvi Griliches (editor), *Price indexes and quality change*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1971.

zeer moeilijk te verwezenlijken en zelfs dubieus, omdat in vele gevallen de invoering ervan ook andere kwaliteitsverbeteringen kan hebben teweeggebracht dan alleen wegneming van ongunstige invloeden op het milieu.

Er vinden altijd wel ergens in de volkshuishouding compenserende en andere maatregelen in combinatie plaats (installatie van verkeerslichten, de toepassing van apparatuur voor het zuiveren van drinkwater, ontluchting van de bodem waar deze doordrenkt is van aardgas, verscherpte veiligheidsvoorschriften, aanleg van beschermde speel-terreinen voor kinderen). Het is ondoenlijk om op zinvolle wijze de grens te trekken tussen de compenserende en de overige aspecten van vele maatregelen van milieubeheer.

De vraag kan worden gesteld of voor het milieubeleid een cijfer van het nationale inkomen, gecorrigeerd voor milieubedervende invloeden (gesteld al dat deze berekening mogelijk was), wel zo nodig is. Uiteraard vormen de cijfers van de nationale rekeningen een belangrijk gegeven. Daarnaast is andere informatie nodig: sociale indicatoren, waarschijnlijk ook een stelsel van milieu-indicatoren, die nog in ontwikkeling zijn 7). Voorts zullen speciale enquête-methoden moeten worden ontwikkeld voor opiniepeilingen en de vaststelling van de preferenties van de bevolking ten aanzien van de milieucontrole. Wellicht zijn ook „modellen” nodig voor de analyse van samenhangen. Zo weten we, om een voorbeeld te noemen, nog niet op welke wijze de waardevermindering zou kunnen worden vastgesteld van aan drukke verkeerswegen gelegen huizen, die als gevolg van het voortdurende lawaai niet meer gewild zijn voor bewoning 8). Op de vraag of, en in hoeverre, kosten-batenanalyses van nut kunnen zijn voor de studie van diverse milieuproblemen, staat het antwoord nog niet vast.

Finale goederen of intermediaire goederen

Het thans te bespreken probleem is meer van praktisch-statistische aard. Het doet zich voor wanneer installaties en apparaturen zijn geplaatst ter bestrijding van milieuvervuiling. De aanschaffing van de installatie moet worden beschouwd als kapitaalvorming. De statisticus staat voor de vraag of de diensten „geproduceerd” door deze installaties als finale of als intermediaire goederen moeten worden beschouwd. Men kan drie gevallen onderscheiden:

- a. De bedoelde apparatuur is geïnstalleerd door de overheid, welke deze ook beheert. De uitgaven zijn dan conventioneel een onderdeel van de overheidsconsumptie.
- b. De apparatuur, bijv. een „domper” geplaatst op een particuliere auto voor de zuivering van de benzinedampen, is betaald door consumenten en vormt dan dus een onderdeel van de consumptieve uitgaven van de sector der gezinshuishoudingen.
- c. De apparatuur is, bijv. krachtens een wettelijk voorschrift, geïnstalleerd door de bedrijven welke de luchtvervuiling veroorzaken en vormt dan een onderdeel van de (verhoogde) produktiekosten. Deze kosten worden doorberekend in de prijs van het eindprodukt. Moeten deze uitgaven (met het oog op uniformiteit met de behandeling van het eerste punt) als consumptie of als intermediaire kosten worden opgevat?

We zullen de drie gevallen, die uiteraard samenhangen, thans kort bespreken.

Ad a. De conventionele methode, waarbij alle lopende uitgaven van de overheid voor goederen en diensten als consumptieve uitgaven worden beschouwd, heeft bezwaren waarvan de juistheid in theorie is erkend (zie hiervóór).

In het geval dat de bedrijven voor de diensten van de zuiveringsinstallaties moeten betalen, komen deze bedragen in aftrek van de consumptieve uitgaven van de overheid, zoals dit ook geschiedt met andere leveringen van goederen en diensten door de overheid waarvoor betaald wordt.

Betalingen welke het karakter hebben van retributies worden opgenomen onder de indirecte belastingen.

Ad b. De plaatsing van een „domper” tegen de schadelijke werking van benzinedampen betekent volgens sommigen een verbetering van de kwaliteit van de auto (de hoeveelheid „produkt” voortgebracht door de automobiefabrieken neemt toe), volgens anderen niet, omdat we voordien de schadelijke werking van de benzinedampen hadden moeten aftrekken.

De eerste redenering, dus de „domper” opvatten als een verbetering van de consumptie, lijkt aanvaardbaar, de tweede niet op grond van de eerder gemaakte opmerkingen. De reële verbetering is echter moeilijk meetbaar. Dit is ook het geval met de technische en andere veranderingen, die door de automobiefabrikanten elk jaar in de nieuwe modellen worden aangebracht. In de literatuur zijn methoden beschreven voor de schatting van de reële verbetering. Deze moeten nader worden onderzocht.

Ad c. De exploitatiekosten van water- en luchtzuiveringsinstallaties enz., zijn voor de betrokken bedrijven een bestanddeel van de produktiekosten van het eindprodukt en zouden dus als zodanig moeten worden geboekt.

Deze behandelingswijze lijkt af te wijken van die onder a. Op te merken valt dat een soortgelijk verschil in behandeling geldt voor de uitgaven voor speur- en ontwikkelingswerk. Voor het bedrijf dat deze werkzaamheden in eigen beheer verricht, zijn de uitgaven bedrijfskosten, hoewel — althans voor een gedeelte ervan — een andere opvatting verdedigbaar is. De lopende uitgaven van een researchinstituut van de overheid, voor zover niet bestreden uit ontvangsten voor aan derden bewezen diensten, worden beschouwd als consumptieve uitgaven van de overheid. Als dit voor doeleinden van analyse gewenst is, kan een andere methode worden uitgewerkt. Dit betekent echter niet dat aan het algemene beginsel zou moeten worden getornd, zoals tevoren reeds werd toegelicht. Ook in het geval van de apparatuur ter bestrijding van de gevolgen van het milieubederf behoeft de methode dus niet te worden gewijzigd, tenzij voor een bepaalde analyse, die dan buiten de berekening van het nationale inkomen blijft.

De externe effecten van maatregelen ter voorkoming of compensatie van milieubederf kunnen aan verschillende sectoren ten goede komen (gezinshuishoudingen, andere bedrijven en het buitenland). In het kader van de opstelling van het nationale inkomen is deze toerekening niet mogelijk, om de eerder genoemde redenen. Dit neemt niet weg dat het verschijnsel van groot belang kan zijn, bijv. in het internationale overleg en bij het aangaan van overeenkomsten met anderen.

Uitputting van grondstoffenvoorraden; blijvende schade aan de natuur

Ontbossing, erosie, vernietiging van de hulpbronnen van de natuur, uitputting van voorraden olie en aardgas en van andere minerale grondstoffen, ertsen enz., zijn vormen van kapitaalintering, waarvoor in de conventionele nationale rekeningen doorgaans geen aftrekposten worden toegepast. Door de specialisten op het gebied van het nationale inkomen is hierop herhaaldelijk de aandacht gevestigd, o.a. door Colin Clark in zijn bekende werk *Conditions of*

7) Bernard Cazes, Environmental quality indicators and social indicators, *Problems of Environmental Economics*, OECD, Parijs, 1972, blz. 77-82.

8) D. Pearce, The economic evaluation of noise-generating and noise-abatement projects, *Problems of Environmental Economics*, OECD, 1972, blz. 103-118. Het noemen van dit voorbeeld impliceert niet dat wij reeds overtuigd zijn van de noodzaak van deze analyse.

Economic Progress (3d ed., 1957, blz. 15). Er valt inderdaad veel voor te zeggen deze correcties aan te brengen.

In vele gevallen is de uitputting van de minerale reserves meetbaar. In de Verenigde Staten staat de fiscus, zoals bekend, hiervoor een aftrek toe, bekend als „depletion allowances”. (Dat deze fiscale aftrek niet gelijk is aan de bedrijfseconomische waardevermindering doet hier niet ter zake; dit is wel meer het geval met fiscale voorschriften).

In de Verenigde Staten worden de totalen van de „depletion allowances” wel berekend, doch niet op het nationale inkomen in mindering gebracht. De reden hiervoor is een overweging van consistentie: de ontdekking van nieuwe olievelden en „aardgasbellen” wordt niet als een positieve post bij het nationale inkomen geteld, omdat deze niet voortkomt uit de jaarlijkse produktie van kapitaalgoederen (wel de boorinstallaties enz.). Dit hebben wij in Nederland ook niet gedaan na de ontdekking van de voorraden aardgas in Oostelijk Groningen. Het ligt voor de hand de uitputting van die voorraden nu ook niet als negatieve kapitaalvorming op te voeren. Er valt veel voor te zeggen dit punt nader te bezien. Op te merken valt dat in enkele landen met uitgestrekte bosbouw, w.o. Noorwegen, de vermindering van de waarde van het staande hout door ontbossing als een negatieve kapitaalvorming wordt beschouwd (en uitbreiding van de aanplant als een positieve kapitaalvorming).

Veel ernstiger is het statistisch probleem hoe te handelen met de achteruitgang van flora en fauna, waaronder de visstand in de Noordzee en in de Atlantische Oceaan. De oceanen zijn niet aan nationale territoria gebonden, maar de achteruitgang van de visstand is voor vele landen een nadeel, hoewel zij niet aan het nationale inkomen van enig land kan worden toegerekend.

De achteruitgang komt tot uitdrukking in een daling van de bijdrage van de visserij tot het nationale produkt van ons land en van de consumptieve uitgaven voor vis.

Een uitputting van minerale reserves elders (bijv. van de oliereserves in het Midden-Oosten) zou de Nederlandse economie evenmin onberoerd laten. Toch kunnen we voor die uitputting geen aftrekpost toepassen op ons nationaal inkomen, omdat zij buiten de grenzen plaatsvindt. Overigens kunnen in ons land onvoorziene kapitaalverliezen optreden, wanneer een industrie als gevolg van structuurveranderingen elders een buitenlandse afzetmarkt verloren ziet gaan. Zo'n kapitaalverlies mag niet als een debetpost in de nationale rekeningen worden opgenomen, doch verschijnt wel in de opstelling van het nationale vermogen.

Dit voorbeeld illustreert opnieuw onze conclusie dat het niet zinvol is om te trachten de invloeden van het milieubederf en het milieubeleid en andere daarmee verband houdende verschijnselen in de definitie van het nationale inkomen te verwerken. De gegevens van de nationale rekeningen verschaffen zeer belangrijke en onmisbare informatie, maar het nationale inkomen kan niet tot één algemene index van welvaart en welzijn worden uitgebouwd 9). Er zijn diverse andere indicatoren en uitvoerige analyses nodig om alle aspecten van het milieu en de leef-

baarheid te belichten en de ontwikkelingen te kunnen volgen. Het is in theorie niet zinvol en praktisch onmogelijk om alle gevolgen en de vele zeer ingewikkelde samenhangen in één index van het nationale inkomen te willen verwerken.

Uit deze conclusie volgt onvermijdelijk een andere: we zullen moeten aanvaarden dat het begrip „economische groei” niet mag worden vereenzelvigd met de index van het reële nationale inkomen.

J. B. D. Derksen

9) Vgl. Arthur M. Okun, *Should GNP measure social welfare?*, *The Brookings Bulletin*, Vol. 8, no. 3, Summer 1971, blz. 4-7, die in een lezenswaard betoog tot dezelfde conclusie komt.

Naschrift

Van harte ben ik het met Derksens conclusie eens dat economische groei niet mag worden gedefinieerd als de toeneming van het nationale inkomen. De vraag rijst dan echter welke betekenis dan wél aan mutaties van het nationale inkomen moet worden gehecht. Tot nu toe is toeneming van het nationale inkomen in de economische politiek en een groot deel van de literatuur als economische groei aange-merkt en daarmee als een zeer belangrijke doelstelling van de maatschappij. Met name Kuznets heeft daarom krachtig gepleit om compenserende uitgaven niet als eindprodukt op te nemen. Deze uitgaven nemen hoogstwaarschijnlijk progressief toe bij het ingewikkelder worden van de samenleving en het toenemen van de milieuvervuiling. Zo ontstaan verkeerde signalen naar de maatschappij. Kuznets ziet zeer wel de statistische moeilijkheden van een correctie. Hij stelt echter dat door een correctie, hoe globaal ook uitgevoerd, een aanzienlijk betere benadering van de reële stroom finale goederen kan worden gegeven, omdat de gangbare meting een enorme dubbeltelling inhoudt.

De door Derksen aangehaalde positieve effecten hebben vrijwel alle betrekking op het consumentensurplus (slechts particuliere vrijwillige inenting kan een positief extern effect hebben op niet-ingeënten; een door de overheid voorgeschreven inentingsprogramma niet). Het consumentensurplus is echter een geheel ander vraagstuk dan dat van dubbeltellingen als gevolg van compenserende produktie (men denke eens aan het consumentensurplus van water en brood).

Tenslotte nog dit. Ook het milieu kan — evenals grondstoffen — worden opgevat als vermogen, waarop thans schrikbarend wordt ingeteerd. Dit leidt slechts zeer ten dele tot compenserende uitgaven. Op de consequenties hiervan voor de begrippen nationaal inkomen en economische groei ben ik in mijn (nog niet verschenen) proefschrift uitgebreid ingegaan. Ik zie geen kans dit facet in het korte bestek van een nawoord te behandelen.

R. Hueting*

* De auteur is hoofd van de afdeling leefmilieu van het CBS.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

De christen-democratische maatschappij

Het wekelijks leveren van redactionele commentaren is ongetwijfeld een zware opgave. Maar wat ook de reden mag zijn, de bespreking 1) van het rapport *Dynamiek en participatie* 2) gaat aan de essentie daarvan voorbij. Het commentaar doet meer denken aan een opeenstapelen van stereotiepe opmerkingen van politieke antagonisten.

De studie *Dynamiek en participatie* geeft een algemeen kader aan van een gewenste maatschappij-organisatie in al haar aspecten, waarin met name het productieve deel van de sociaal-economische sector nader is uitgewerkt. De kern van deze, op christen-democratische leest geschoeide, maatschappijconceptie is dat

- degenen die verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van besluiten en de directe gevolgen ervan dragen ook participeren in de besluitvorming;
- produktiebeslissingen op ondernemingsniveau worden genomen bij paritaire zeggenschap van werkdeelnemers en kapitaaldeelnemers;
- de ondernemingswinst gelijkelijk wordt verdeeld tussen kapitaal- en werkdeelnemers (rekening houdend met verschillen in kapitaalintensiteit van bedrijven);
- het persoonlijk inkomen wordt gevormd door een loon- en een winstcomponent; verlies komt tot uitdrukking in waardedaling van uitgekeerde aandelen;
- de ontwikkeling van de macro-loonsom nationaal wordt vastgesteld, terwijl de verdeling per bedrijf wordt geregeld;
- overdreven winstposities via additionele belastingen en prijsverlaging worden opgevangen;
- de behoefte aan besparingen nationaal kan worden vastgesteld, afhankelijk van wensen van meer vrije tijd of hogere inkomens;
- de winstuitering naar behoefte aan besparingen in verhandelbare aandelen wordt uitgekeerd;
- volledige openheid van het financiële bedrijfsgebeuren bestaat;
- door wetten en voorschriften van de overheid de sociale kosten van pro-

dukten (produktie) in de prijzen zoveel mogelijk tot uitdrukking komen;

- de overheid de consequenties van de vraag naar goederen en diensten van individu en gedecentraliseerde gemeenschappen op korte en lange termijn aangeeft in alternatieve plannen.

Welke effecten mogen van een dergelijke organisatiestructuur worden verwacht met betrekking tot het christen-democratische streven naar individuele en gedecentraliseerde verantwoordelijkheid en participatie in het totale maatschappijgebeuren en met name in verband met inflatie-, bevolkings-, milieu- en grondstoffenproblematiek?

Voor de sociaal-economische sector kan een onderscheid worden gemaakt tussen de produktiezijde en de daarmee samenhangende inkomensvorming en de vraag naar goederen en diensten. Fundamenteel is dat aan de produktiezijde een *combinatie* van gelijke verdeling van zeggenschap én winst tussen kapitaal- en werkdeelnemers bestaat. De polarisatie binnen de onderneming wordt hierdoor opgeheven, bij handhaving van de gedecentraliseerde ondernemingswijze produktie. De inkomensverdeling wordt in handen gelegd van de ondernemingsgemeenschap zonder dat de dynamiek van technische ontwikkeling en verhoging van de arbeidsproductiviteit verloren gaat. Hierbij blijft de *functionele* verdeling tussen kapitaal en arbeid van kracht, terwijl de *personele* verdeling komt te vervallen. Doordat de inkomensvorming uit twee componenten bestaat (loon en winst (prijs)), vervalt het bezwaar dat óf lonen en prijzen moeten worden vastgelegd, óf beide moeten worden losgelaten. De stijging van de macro-loonsom kan onder deze omstandigheden zonder bezwaar nationaal worden vastgesteld. Als gevolg van de opheffing van de polarisatie tussen werknemers en werkgevers kan de inflatie in de hand worden gehouden.

Ook aan de vraagzijde kan de gedecentraliseerde benadering en de individuele verantwoordelijkheid en participatie worden gestimuleerd en het

marktsysteem van vraag en aanbod tussen individuen of gedecentraliseerde eenheden en ondernemingen worden gehandhaafd. Dit is op de eerste plaats mogelijk doordat de sociale kosten zoveel mogelijk in de prijzen van de betreffende produkten tot uitdrukking worden gebracht. Bovendien vereist de stimulerende functie van de overheid dat taken zoals infrastructuur en energievoorziening zodanig worden uitgevoerd dat uitzicht wordt geboden op de oplossing van de daarmee verbonden grondstoffen- en milieuproblematiek (bijv. research zonneënergie; veilige verkeersvoorzieningen). De alternatieve planning maakt het voor het individu tenslotte mogelijk de gevolgen van zijn beslissingen en activiteiten voor zichzelf en de maatschappij in totaal te overzien en daarna in volle verantwoordelijkheid te handelen. Deze toenemende taken van de overheid zijn gericht op een vergroting van de vrijheid van handelen van individuen en groepen. Op weg naar een dergelijke harmonische samenleving zal er ongetwijfeld sprake zijn van conflictsituaties ter signalering van misstanden. De grondgedachte van deze maatschappijstructuur blijft echter een harmonische samenleving die over de grenzen heen reikt.

Blijft de mogelijkheid dat geïnteresseerden — tot verwarring gebracht door de totale incoherentie van aanbevolen maatregelen in het rapport Mansholt en het achterwege blijven van een beschrijving van een gewenste maatschappij-organisatie in het Liberale Manifest — in onzekerheid verkeren in hoeverre deze maatschappijconceptie verschilt van de door de linkse hoek gepropageerde socialistische maatschappij en van die uit de rechts liberale hoek. Met andere woorden, de vraag is: vindt de bestaande politieke driehoeksverhouding haar basis in uiteenlopende maatschappij-opvattingen. Daarom voor enkele in het oog lopende punten een summier vergelijking.

Produktiebeslissingen binnen de onderneming:

socialisme — de overheid (in overwegende mate)
 liberalisme — de onderneming met enige inspraak van werknemers
 christen-democratie — de onderneming bij paritaire zeggenschap van werk- en kapitaal-deelnemers

Inkomensvorming (lonen en prijzen):

socialisme — meerjarige sociale contracten
 liberalisme — loon: vrije onderhandelingen tussen partners
 prijs: marktverhoudingen
 christen-democratie — loon- plus winst-

1) Confessionele maatschappij. *ESB*, 13 december 1972.

2) *Dynamiek en participatie, een harmonische inrichting van de samenleving*, Centrum voor Staatkundige Vorming, Mauritskade 25, Den Haag.

component op ondernemingsniveau; macroloontijging op nationaal niveau; prijscontrole m.b.t. onredelijke winstaccumulatie

Vraag naar goederen en diensten:
socialisme — totale pakket en wijze van gebruik onder sterke overheidsinvloed, gecombineerd met doelplanning
liberalisme — alleen wetten en voorschriften tegen duidelijk schadelijke vormen van productie en produkten
christen-democratie — overheid geeft in alternatieve plannen korte- en lange- termijn-gevolgen aan van individuele en op gedecentraliseerd niveau te nemen beslissingen

Besparingen:
socialisme — gevormd via vnl. genationaliseerde instituten
liberalisme — geen wijziging
christen-democratie — naast traditionele vormen van sparen, winstuitkering in aandelen aan werk- en kapitaaldeelnemers in de onderneming

Overheidsingrijpen:
socialisme — sturen van activiteiten in collectief vastgestelde richting (doelplanning)
liberalisme — alleen indien zelfregulatie van de maatschappij-organisatie wordt belemmerd
christen-democratie — stimulering van activiteiten op gedecentraliseerd niveau (alternatieve planning)

Medezeggenschap:
socialisme — medezeggenschap geconcentreerd op centralistische overheidsbeslissingen; ondernemingsraden afhankelijk van overheidsbeslissingen
liberalisme — medezeggenschap op alle niveaus van geïnstitutionaliseerde overheden; in de onderneming inspraak, geen zeggenschap
christen-democratie — medezeggenschap op alle niveaus van geïnstitutionaliseerde overheden; in de onderneming paritaire zeggenschap van werk- en kapitaaldeelnemers.

Aan de lezer graag het oordeel of de maatschappijvisie van de christen-democraten — de basis van hun politieke partijvorming vanaf hun oprichting — ook maar iets aan actualiteit en oorspronkelijkheid heeft ingeboet.

**P. Gommers, lid werkgroep
sociaal-economische structuur
Centrum voor Staatskundige Vorming**

Naschrift

Het milde commentaar dat ik in *ESB* van 13 december jl. schreef over *Dynamiek en participatie*, is kennelijk bij de heer Gommers in het verkeerde keelgat geschoten, gezien de eerste alinea van zijn ingezonden stuk. Het wekelijks leveren van redactionele commentaren kan ongetwijfeld een zware opgave zijn. De heer Gommers behoeft zich echter hierover geen zorgen te maken. „Het commentaar doet meer denken aan een opeenstapelen van stereotiepe opmerkingen van politieke antagonist”, schrijft de heer Gommers. Over deze zin wil ik opmerken dat ik inderdaad vanuit een antagonisme mijn commentaar heb geschreven. Dit antagonisme was echter niet politiek, maar wetenschappelijk georiënteerd. Wil men een publikatie recenseren dan dient men haar m.i. zeer kritisch te benaderen; bij elke mening dient men zich af te vragen: is die wel juist? Ik vind dit een gezonde antagonistische benadering.

De heer Gommers bedoelt echter een ander soort antagonisme. In de politiek heb je alleen medestanders en tegenstanders. Politieke tegenstanders maken vooral stereotiepe opmerkingen. Het heeft weinig zin op stereotiepe opmerkingen gefundeerde kritiek te geven, omdat een politieke antagonist het fundament per definitie niet wil zien. De heer Gommers zag mij als een politieke antagonist. Hierdoor ontging het hem dat mijn commentaar mild was en dat ik slechts wetenschappelijke kritiek gaf.

Ik was nieuwsgierig naar de werking van de dynamisch-participerende maatschappij en ben dat na het lezen van het bovenstaande ingezonden stuk nog steeds. Ik wil graag weten hoe de christen-democratie de huidige maatschappelijke problemen concreet wil oplossen. Ik heb geen behoefte aan zinsneden waarin wordt uitgelegd wat

een optimale allocatie is van productiemiddelen en produkten. Moderne, economische theorieboeken staan hier reeds vol mee, zowel verbaal als wiskundig. Ik heb wel behoefte aan concrete voorstellen van politici om optimale allocaties te bereiken. Ik wil direct geloven dat alternatieve planning noodzakelijk is voor een optimale allocatie. Ik verwacht hierover van politici geen theoretische beschouwingen maar concrete voorstellen. Daaronder is planning, die m.i. steeds alternatief moet zijn, een begrip zonder inhoud. Daarom stelde ik vragen in mijn commentaar, vragen die de heer Gommers niet heeft beantwoord; achter al zijn opmerkingen past een „hoe” en een „hoe-moeten-we-ons-dat-voorstellen”. Daarom vind ik dat *Dynamiek en participatie* wel aangeeft wat een evenwichtige samenleving is, maar niet hoe we haar moeten bereiken en hoe ze werkt.

Ik hoop dat het duidelijk is dat de heer Gommers mij ten onrechte politiek antagonisme verwijt. Ik heb slechts de feiten aangetoond van het rapport. Dat dit een rapport van de professionele politieke partijen is, speelde daarbij geen rol. De heer Gommers neemt mijn bezwaren niet weg. Hij schreef slechts een weinig gemotiveerd politiek stuk. Het zou jammer zijn als de lezer zijn oordeel over de maatschappijvisie van de christen-democraten op dit ingezonden stuk baseert, zoals de heer Gommers aan het eind van zijn pennevrucht vraagt. Ik kan mij betere geschriften over een christen-democratische visie voorstellen.

Over de kritiek die de heer Gommers op het rapport van de zgn. Commissie Mansholt en op het Liberale Manifest heeft, welke kritiek resulteert in een summere vergelijking van socialisme, liberalisme en christen-democratie, zal ik niet ingaan. Wel merk ik hierover op van mening te zijn dat de heer Gommers enigszins boter op het hoofd heeft.

L.H.

Drs. F. Remmen: Inleiding in de informatica. H. E. Stenfert Kroese NV, Leiden, 1972, 94 blz., f. 10.

Dit uit een syllabus voor eerstejaars-studenten aan de HEAO te Arnhem onstane boekje bevat de behandeling van in hoofdzaak de digitale computer.

Het boek is als volgt ingedeeld:
1. Opbouw van de computer. Talstelsel;

2. Informatiedragers. In- en uitvoer;
3. Bestandsbeheer;
4. Externe geheugens;
5. Programmeren;
6. Stroomschema's;
7. Beslissingstabellen;
8. Functies in de automatisering;

John G. H. Carlson en Michael J. Misshauk: Introduction to gaming: management decision simulations. John Wiley & Sons, Londen, 1972, 184 blz., £ 4.75.

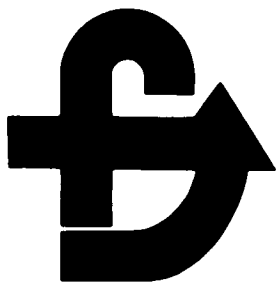
Studieboek over speltheorie en simulatie-technieken ten behoeve van managementbeslissingen. Het boek bevat de volgende hoofdstukken:

1. Introduction to gaming;
2. Concepts in game design;

3. Designing a business game/theory and application;
4. Behavior in gaming situations;
5. Management decision games;
6. Briefing material.

International tourism and tourism policy in OECD member countries 1972. OECD, Parijs, 1972, 163 blz., \$ 5,25.

Rapport van het „Tourism Committee” van de OECD over de ontwikkeling van het toerisme in de lidstaten van de OECD en in Joegoslavië. Er wordt onder meer aandacht besteed aan het belang van het internationale toerisme voor de economie, overheidspolitiek t.a.v. het toerisme, transport en toeristenaccommodatie.

De fiscale voorrechten van de diplomatieke status

H. NAGELKERKE

Inleiding

Sedert lang genieten uitgezonden diplomaten in vele landen op allerlei gebieden aparte behandelingen en voorrechten. Deze situatie is historisch gegroeid. Er is hier sprake van internationaal gewoonterecht. Basisgedachte bij het toekennen van de diverse voorrechten is altijd geweest zoals Bouwsma stelt 1): „dat de vreemde diplomatieke vertegenwoordiger en diens staf in het ontvangende land in staat moeten worden gesteld hun taak onbelemmerd te verrichten”.

Hieruit is de gevolgtrekking te maken, dat ter zake van activiteiten van een diplomaat, welke buiten zijn officiële functie vallen, niet noodzakelijk voorrechten en/of vrijstellingen toegekend dienen te worden. Men spreekt in dit verband van de *functietheorie*. Gascon Y Marin 2) vermeldt daarover onder meer: „La raison d'être des privilèges et immunités ne peut être autre que la nécessité pour le fonctionnaire d'accomplir sa fonction”. Christiaanse 3) stelt t.a.v. dit punt: „Op grond van deze theorie kunnen alleen die immuniteiten en voorrechten worden verklaard, welke nodig zijn voor de vervulling van de desbetreffende functie”.

Intussen zijn er pogingen ondernomen om tot een unificatie en codificatie van het internationaal gewoonterecht betreffende het diplomatieke verkeer te komen. Een uitvloeisel daarvan is het op 18 maart 1961 door 81 landen van de Verenigde Naties opgestelde verdrag inzake diplomatiek verkeer 4). In het vervolg van dit artikel zal hierop nog worden teruggekomen.

Ten einde begripsverwarring te voorkomen dient een onderscheid te worden gemaakt tussen diplomaten en internationale ambtenaren. De eersten zijn degenen, die vertegenwoordigers van hun eigen land zijn en derhalve *nationale* functionarissen blijven 5). De tweede categorie betreft personen, die werkzaam zijn in internationale publieke dienst (en dat dan nog onder bepaalde omstandigheden).

Vermeldenswaard is, dat Christiaanse t.a.v. de internationale ambtenaren

concludeert, dat noch de gedachte van de functietheorie, noch die van enige andere theorieën aanleiding geven tot een vrijstelling van inkomstenbelasting over het salaris van dergelijke ambtenaren 6).

Het fiscale terrein

Uit het slot van de inleiding valt reeds af te leiden dat ook belastingperikelen een rol zullen kunnen spelen in de onderhavige materie. Zo kent dan tevens het fiscale terrein voorrechten en immuniteiten.

In het hiernavolgende zullen de Nederlandse fiscale regelen met betrekking tot het diplomatieke verkeer beschouwd worden. Daarbij wordt voornamelijk aandacht besteed aan de *inkomsten- en vermogensbelasting*.

Deze rubriek wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut der Nederlandse Economische Hogeschool.

De Nederlandse fiscale regelen

Neemt men als uitgangspunt de door een vreemde staat bij Nederland geaccrediteerde diplomaat, dan is de situatie voor deze functionaris *zonder* het bestaan van enige bijzondere regeling duidelijk: zowel voor de inkomstenbelasting (IB) als de vermogensbelasting (VB) is hij *binnenlands* belastingplichtig. Dit wil zeggen, dat hij IB over zijn *wereldinkomen* en VB over zijn *wereldvermogen* zou dienen te betalen. Deze binnenlandse belastingplicht volgt uit het feit, dat Nederland uitgaat van het *woonplaatsbeginsel*. Dat houdt onder meer in, dat een natuurlijk persoon — ongeacht zijn nationaliteit — belastingplichtig is voor zijn totale inkomen enz. indien hij woont (= indien hij zijn fiscale woonplaats heeft) op het grondgebied van een staat 7) 8).

Aannemende dat de onderhavige diplomaat normaliter binnen het rijk zal wonen 9), is aan de hand van de wet IB en de wet VB bepaalbaar 10), dat hij als binnenlands belastingplichtige zal worden beschouwd.

Indien men nu de mening is toegedaan, dat het volkenrecht 11) met zich meebrengt, dat bijv. in ieder geval een belastingheffing over het totale inkomen enz. van de diplomaat door de ontvangende staat moet worden vermeden, is een tweetal systemen mogelijk, berustende op een uitleg van het zogenaamde *exterritorialiteitsbeginsel*.

Het eerste systeem berust op een interpretatie van dit beginsel als zou dit bepalen, dat de uitgezonden diplomaten geacht worden niet te wonen in de ontvangende staat. Zij worden dan geacht nog te wonen in de zendstaat en

1) J. Bouwsma, *Voorkoming van dubbele belasting*, FED, blz. 125.

2) J. Gascon Y Marin, *Les fonctionnaires internationaux in Recueil des Cours de l'Académie de droit international de la Haye*, 1932, blz. 784.

3) J. H. Christiaanse, *De inkomstenbelasting-vrijstelling van de internationale ambtenaren*, Kluwer, blz. 31.

4) Nederlandse vertaling in *Tractatenblad* 1962, 159.

5) Christiaanse, blz. 21/22. Een onderscheid wordt door hem gemaakt tussen bilaterale en multilaterale diplomatie. De term bilaterale diplomatie ziet op de bij een vreemde staat geaccrediteerde diplomaten, de andere term op de vertegenwoordigers van de staten bij een internationale organisatie. De positie van de „multilaterale diplomaten” wordt over het algemeen geregeld in de verdragen tot instelling van die internationale organisatie.

6) Christiaanse, zie o.a. blz. 164.

7) Vgl. ook M. R. Reuvers, *Internationale dubbele belasting*, FED, blz. 4 of Bouwsma, blz. 28.

8) Bij een belastingplicht over het totale inkomen zal in bepaalde gevallen een internationale dubbele heffing kunnen ontstaan. Zie H. A. Kogels, *Non-discriminatie in het internationale belastingrecht*, *ESB*, 19 november 1972. Zie voor de vermindering daarvan o.a. Reuvers, blz. 20 e.v.

9) Artikel 4 van de Algemene Wet inzake Rijksbelastingen bepaalt (eerste lid): „waar iemand woont en waar een lichaam gevestigd is, wordt naar de omstandigheden beoordeeld”.

10) Art. 1 sub a wet IB en VB.

11) Vgl. met art. 39 van de Algemene Wet inzake Rijksbelastingen dat als volgt luidt: „In gevallen waarin het volkenrecht, dan wel naar het oordeel van Onze Minister het internationale gebruik, daartoe noopt wordt vrijstelling van belasting verleend. Onze Minister is bevoegd terzake nadere regelen te stellen”.

kunnen derhalve niet beschouwd worden als binnenlands belastingplichtigen van de ontvangende staat (maar eventueel wél als zodanig van de zendstaat). Het tweede systeem interpreteert dit beginsel in een engere zin zodanig, dat aan de diplomaten in de ontvangende staten zekere voorrechten moeten worden verleend 12).

Worden die voorrechten in de vorm van zekere vrijstellingen verleend t.a.v. belastingen, waarbij de belastingplicht verbonden is aan het wonen in het land van heffing, dan worden voor deze belastingen naar mijn mening de diplomaten beschouwd als wonend binnen de ontvangende staat. Anders immers zouden deze vrijstellingen niet nodig zijn.

Men kan natuurlijk ook stellen, dat de ontvangende staat met het toekennen van de diverse vrijstellingen demonstreert, dat naar zijn mening de bij hem geaccrediteerde diplomaat in zekere zin geacht wordt nog in de zendstaat te wonen 12). In ieder geval betreft het subjectieve vrijstellingen.

De Nederlandse vrijstellingen

Nederland heeft nu gekozen voor het tweede systeem 13). Ingevolge art. 39 van de Algemene Wet inzake Rijksbelastingen geeft een uitvoeringsbeschikking 14) regelen voor de situatie. Art. 25 van deze beschikking bepaalt nu, dat van bepaalde belastingen zijn *vrijgesteld* de diplomatieke en beroepsconsulaire vertegenwoordigers voor andere mogendheden en de hun toegevoegde ambtenaren, mits zij:

- a. geen Nederlander zijn;
- b. overigens niet binnen het rijk een dienstbetrekking vervullen, een beroep zelfstandig uitoefenen of een onderneming drijven.

Tevens genieten nog enige andere categorieën van personen deze behandeling, waaronder de in dienst van de diplomaten enz. zijnde personen. De vrijstelling wordt slechts verleend onder de voorwaarde van *wederkerigheid*. Art. 26 vermeldt dan om welke belastingen het gaat: de inkomstenbelasting (IB); de loonbelasting (LB); de vermogensbelasting (VB); de personele belasting; de motorrijtuigenbelasting; de kansspelbelasting; de omzetbelasting en de bijzondere verbruiksbelasting van personenauto's.

Twee zaken vallen aanstonds op: de vrijstelling is persoonlijk en wordt slechts toegekend op basis van wederkerigheid. Bij vreemde mogendheden door Nederland geaccrediteerde diplomaten moeten dus recht hebben op soortgelijke vrijstellingen. Degene die nu van mening is, dat Nederlandse diplomaten in den vreemde zich in paradijselijke omstandigheden bevinden en stelt dat deze toestand het gevolg is van de vereiste (buitenlandse) belas-

tingvrijstellingen vergist zich echter! Die paradijselijke sfeer zal dan aan andere oorzaken te wijten zijn. Zowel de wet IB als de wet VB bepalen namelijk, dat de buiten het rijk verblijf houdende *Nederlander* 15), die in dienstbetrekking staat tot een Nederlandse publiekrechtelijke rechtspersoon, alsmede zijn echtgenote en kinderen voor wie hij kinderaftrek geniet, geacht worden *binnen* het rijk te wonen 16).

Die *Nederlander* wordt dus bij wetsfictie bepaald binnenlands belastingplichtige te zijn en is in Nederland belasting verschuldigd over zijn wereldinkomen en zijn wereldvermogen. Op deze manier wordt hem ieder belastingvoordeel, dat zou kunnen voortvloeien uit zijn functie, ontnomen. Nederland heeft dit uitdrukkelijk gewild. Niet bij alle landen is dit echter het geval.

T.a.v. de in art. 26 van de uitvoeringsbeschikking vermelde vrijstelling van loonbelasting is de praktische situatie, dat deze slechts in zeer bijzondere gevallen toepassing zal moeten vinden. LB immers wordt slechts geheven van de werknemer, die tot een *inhoudingsplichtige* in dienstbetrekking staat 17). Een buitenlands publiekrechtelijk lichaam, waartoe de buitenlandse bij Nederland geaccrediteerde diplomaat in dienstbetrekking zal staan, is vrijwel nimmer te beschouwen als een inhoudingsplichtige voor de LB 18). Bovendien wordt de buitenlandse diplomaat zelf door de LB ook niet als inhoudingsplichtige beschouwd 19). De kans, dat hij op enigerlei wijze te maken zal krijgen met de LB is dus gering.

Vergelijking met de non-discrimatiebepaling van het OECD-modelverdrag

Nu Kogels in *ESB* de non-discriminatiebepaling uit het OECD-modelverdrag heeft behandeld (zie: voetnoot 8) is het interessant de door Nederland gegeven vrijstellingen eens in het kader van deze bepaling te beschouwen. Voor dat doel is — behalve het tweede lid van het desbetreffende artikel (24) — vooral het eerste lid van belang. Hieronder volgt daarom de vertaling van lid 1 20).

„Onderdanen van een Verdragsluitende Staat worden in de andere Verdragsluitende Staat niet aan enige belastingheffing of enige daarmede verband houdende verplichting onderworpen, die anders of drukkender is dan de belastingheffing en daarmede verband houdende verplichtingen, waaraan onderdanen van die andere Staat onder gelijke omstandigheden zijn of kunnen worden onderworpen”.

Is aan het criterium van „gelijke omstandigheden” voldaan, dan verbiedt dit lid dus fiscale discriminatie op grond van nationaliteit. De officiële toelichting op dit lid vermeldt nog, dat een gunstiger belasting van een onderdaan van een Verdragsluitende Staat door de

andere Staat dan haar eigen onderdanen, wél is toegestaan.

Bezie men in dit licht de aan de buitenlandse diplomaten toegekende vrijstellingen, dan kan men slechts concluderen tot lof voor Nederland, waarbij men zich overigens dient te realiseren dat het nu niet bepaald om een Nederlands initiatief gaat, daar er sprake is van internationaal gegroeid gewoonterecht.

Hoewel er in de bepalingen van de onderhavige uitvoeringsbeschikking in het geheel niet wordt gesproken over een belastingverdrag tussen twee landen — art. 25 van de beschikking stelt slechts de eis van wederkerigheid — is het duidelijk, dat zij niet in strijd zijn met de strekking van art. 24 lid 1 van het OECD-modelverdrag. Immers, buitenlandse diplomaten krijgen — zolang zij althans niet de Nederlandse nationaliteit bezitten — niet dezelfde fiscale behandeling als Nederlandse onderdanen, maar zijn zelfs in vele gevallen in het geheel niet onderworpen aan de opgesomde Nederlandse belastingen; de behandeling die zij genieten is dus wel zeer duidelijk gunstiger!

Beperking van de vrijstellingen

Wie inmiddels denkt, met het bovenstaande de Nederlandse regeling ter zake van het diplomatieke verkeer te kennen, vergist zich natuurlijk. Enerzijds misschien omdat soms de indruk bestaat, dat het belastingrecht altijd zo ingewikkeld mogelijk schijnt te moeten zijn, maar anderzijds, omdat een regeling volgens de tot nu toe weergegeven lijnen niet in overeenstemming zou zijn

12) Vgl. J. P. Scheltens, *De Algemene Wet inzake Rijksbelastingen*, Gouda, Quint - Brouwer & Zn., blz. 191/192.

13) Incidenteel wordt daar wel van afgeweken. Zo bepaalt de overeenkomst tussen België en Nederland ter voorkoming van dubbele belasting van 19 oktober 1970 in art. 4 § 2: „Voor de toepassing van de overeenkomst wordt een persoon die deel uitmaakt van een diplomatieke of consulaire vertegenwoordiging van een van de Staten in de andere Staat of in een derde Staat en die onderdaan is van de zendstaat, geacht inwoner van de zendstaat te zijn, indien hij in die Staat aan dezelfde verplichtingen ter zake van belastingen naar het inkomen en naar het vermogen is onderworpen als inwoners van die Staat”.

14) Uitvoeringsbeschikking van 29 december 1964, *Staatscourant*, 1964, 253.

15) Over het algemeen zal een Nederlandse diplomaat tevens het Nederlanderschap bezitten en zullen buitenlandse diplomaten de nationaliteit bezitten van de zendstaat.

16) Art. 2 lid 2 van de wet IB en de wet VB. T.a.v. de eigen diplomaten lijkt Nederland dus de eerste opvatting van het exterritorialiteitsbeginsel te huldigen.

17) Art. 2 lid 1 wet LB.

18) Vgl. art. 6 lid 2 wet LB.

19) Art. 6 lid 3 wet LB.

20) Zie ook H. A. Kogels en H. Nagelkerke, *Non-discriminatie*, Serie brochures van het FEI; blz. 3 e.v.

met de aan het begin van dit artikel uiteengezette functietheorie. Deze theorie gaat immers uit van de gedachte dat *alleen* vrijstellingen kunnen worden gegeven, voor zover zij betrekking hebben op in het kader van de officiële functie van de diplomaat e.a. uitgeoefende activiteiten.

De *uitvoeringsbeschikking* bepaalt hieromtrent dan ook het volgende (beschouwd worden slechts de IB en de VB): art. 27 stelt, dat de vrijstelling van IB zich niet uitstrekt tot de *buiten het ambt* of de betrekking genoten winsten en zuivere inkomsten als vermeld in art. 49 van de Wet IB en verwijst verder naar art. 48 van deze wet; art. 29 stelt, dat de vrijstelling van VB zich niet uitstrekt tot de bezittingen als bedoeld zijn in art. 13 lid 1 van de Wet VB en dat de vermindering ter zake van schulden 21) beperkt blijft tot de schulden genoemd in art. 13 lid 2 van deze wet.

De beschikking zoekt met deze bepalingen voor beide wetten duidelijk aansluiting bij het begrip: „voorwerp van de belasting bij buitenlandse belastingplichtigen” 22). Dit betekent, dat de buitenlandse diplomaten en de andere normaliter onder de vrijstelling vallende personen met betrekking tot de in de aangewezen artikelen van beide belastingwetten opgesomde zaken als het ware als buitenlandse belastingplichtigen worden behandeld. Van buitenlandse belastingplicht is in de algemeenheid sprake, indien men niet binnen het rijk woont en daarbij uit met name genoemde binnenlandse bronnen inkomen geniet (IB) of bepaalde binnenlandse vermogensobjecten bezit (VB). Men spreekt in dit verband wel van het oorsprongs-bronland — of situsbeginsel 23). De bij Nederland geaccrediteerde diplomaat is nu voor diezelfde categorieën — vrijwel op gelijke wijze als de buitenlandse belastingplichtige — belasting verschuldigd.

Daar de behandeling van de buitenlandse belastingplicht buiten het kader van dit artikel valt 24), volgt hieronder slechts een summier opsomming van deze categorieën.

In art. 49 wet IB vindt men onder meer als „binnenlands inkomen” voor een niet in Nederland wonend natuurlijk persoon aangemerkt:

- Winst uit binnenlandse onderneming (onder onderneming verstaat de wet tevens het zelfstandig uitgeoefende beroep, zie art. 6 lid 2).
- Zuivere inkomsten uit:
 - arbeid; o.a. voor zover genoten ter zake van het vervuld zijn of vervullen van een dienstbetrekking binnen het rijk;
 - onroerende goederen binnen het rijk gelegen;
 - uit een aandelenbezit dat een (privé) aanmerkelijk belang vertegenwoordigt in een binnen het rijk gevestigde vennootschap 25);
 - e.a.

- Winst uit een (privé) aanmerkelijk belang indien het een binnen het rijk gevestigde vennootschap betreft.

In art. 13 wet VB vindt men onder meer als „binnenlands vermogen” voor een niet binnen het rijk wonend natuurlijk persoon aangemerkt 26):

Bezittingen:

- (binnenlandse) bezittingen behorende tot een binnenlandse onderneming;
- niet tot een binnenlandse onderneming behorende onroerende zaken gelegen binnen het rijk e.a.

Schulden:

- schulden behorende tot een binnenlandse onderneming;
- schulden die niet behoren tot een binnenlandse onderneming, maar die verzekerd zijn door hypotheek op een binnen het rijk gelegen onroerende zaak.

De motivering van het niet toekennen van vrijstellingen aan hier te lande geaccrediteerde diplomaten ter zake van de weergegeven posten levert weinig problemen op. Een direct verband met de officiële uitoefening van de functie zal immers niet snel te vinden zijn.

Het verband tussen art. 25 en art. 27 van de uitvoeringsbeschikking

Voor de vergelijking van deze twee artikelen volgt hier de letterlijke tekst van gedeelten daarvan:

art. 25 lid 1

„Van de belastingen genoemd in art. 26 zijn, behoudens hetgeen is bepaald in de artikelen 27, 28, 29 en 30, vrijgesteld de diplomatieke en beroepsconsulaire vertegenwoordigers van andere Mogendheden en de hem toegevoegde ambtenaren, mits zij:

a. geen Nederlander zijn

b. overigens niet binnen het Rijk een dienstbetrekking vervullen, een beroep zelfstandig uitoefenen of een onderneming drijven”.

art. 27

„De vrijstelling van inkomstenbelasting strekt zich niet uit tot de *buiten het ambt* of de betrekking genoten winsten en zuivere inkomsten als bedoeld zijn in art. 49 van de wet IB 1964” enz.

De vraag rijst, welke betekenis men nu moet toekennen aan de zinsnede van art. 25.1.b. Betekent deze, dat indien bijv. een diplomaat een onderneming drijft binnen het rijk, aan hem geen enkele vrijstelling wordt toegekend? Zo ja, wat is dan de bedoeling van art. 27, waar immers ook sprake kan zijn van het drijven van een onderneming binnen het rijk (via art. 49 wet IB), en waar bepaald wordt dat „de vrijstelling zich niet uitstrekt tot de *buiten het ambt* etc.”? Ook art. 28 e.v. van de beschikking kan men hier op betrekken.

Of is met art. 25.1.b. bedoeld dat de vrijstelling slechts wordt verleend voor zover het *niet* betreft het *buiten het ambt* drijven van een onderneming enz. — binnen het rijk en geven de art. 27 e.v. van de beschikking de nadere bepalingen op deze regel? In dat geval lijkt óf art.

25.1.b. óf art. 27 e.v. overbodig te zijn. Voor de duidelijkheid lijkt het mij dan aan te bevelen te kiezen voor overbodigheid van art. 25.1.b.

Voorlopig echter lijken mij de onderhavige bepalingen geen sprankelende voorbeelden van taalkundige helderheid.

Het VN-verdrag inzake het diplomatieke verkeer 27)

Tot slot worden van dit reeds ter sprake gekomen verdrag de artikelen weergegeven, die het belastingterrein bestrijken.

Art. 34 hiervan bepaalt:

„Een diplomatiek ambtenaar is vrijgesteld van alle belastingen en rechten, zowel persoonlijke als zakelijke, hetzij landelijke, gewestelijke of gemeentelijke belastingen met uitzondering van (onder meer):

- indirecte belastingen, die normaal in de prijs van goederen of diensten begrepen zijn;
- belastingen en rechten op particulier onroerend goed dat gelegen is op het grondgebied van de ontvangende staat tenzij hij dit onroerend goed onder zich heeft ten behoeve van de zendstaat voor de werkzaamheden van de zending;
- belastingen en rechten op particulier inkomen welks bron is gelegen in de ontvangende staat en vermogensbelastingen op in bedrijven in de ontvangende staat belegd vermogen”.

Art. 37 somt vervolgens nog een aantal andere personen op, die onder zekere voorwaarden de diverse vrijstellingen en immuniteiten genieten en art. 42 luidt dan:

„een diplomatiek ambtenaar mag in de ontvangende staat geen beroeps- of bedrijfsbezigheid uitoefenen gericht op persoonlijk gewin”.

Conclusies

Veelal zullen de bij Nederland geaccrediteerde diplomaten e.a. in het geheel niet aan de in de uitvoeringsbeschikking vermelde Nederlandse belastingen zijn onderworpen. Dit is het geval, indien de in de artikelen 27 t/m 29 van de beschikking vermelde situaties zich niet en die van art. 30 zich wel

21) Vermogen voor de wet VB = bezittingen —/— schulden; zie art. 3 lid 2 en art. 12 lid 2 van deze wet.

22) Voor de IB geregeld in de artt. 48 t/m 50 en voor de VB in de artt. 12 en 13.

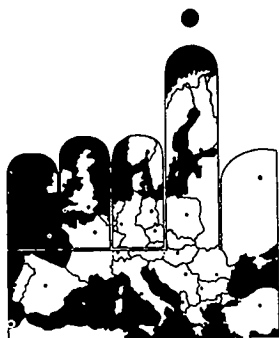
23) Zie ook Bouwsma blz. 28 of Reuvers blz. 4 e.v. Zie ook voetnoot 8.

24) Degene, die zich in deze materie wenst te verdiepen, raadplege de vakwerken over deze wetten of bijv. H III van Bouwsma.

25) In de letterlijke tekst van art. 49 ontbreekt, evenals hier, de vermelding van dividenden ontvangen op een aandelenbezit dat geen a.b. vertegenwoordigt. Nederland is dus de mening toegedaan, dat de belastingheffing daarover toekomt aan de woonstaat van de buitenlandse belastingplichtige. In verdragen heeft men dit ruime standpunt ten dele laten varen.

26) Zie voetnoot 21.

27) Zie voetnoot 4.

De Europese Gemeenschap en het Middellandse-Zeegebied

Het Middellandse-Zeegebied keert onverwacht terug in de schoot van de historie, nadat het daar eeuwenlang een bevoorrechte plaats had ingenomen doch na de tweede wereldoorlog in ongenade schein te zijn gevallen.

A. Rossi 1)

In de afgelopen maanden is in de Europese Gemeenschap grote activiteit ontplooid met als doel, een Middellandse-Zeebeleid te ontwerpen. De aanleiding tot deze inspanning vormt de uitbreiding van de Europese Gemeenschap met drie leden. De drijvende kracht achter dit streven lijkt echter eerder een zuiver politieke strategie.

Verdragswijzigingen wegens uitbreiding EG

De Europese Gemeenschap heeft in het afgelopen decennium associatie-overeenkomsten en handelsakkoorden met een aantal oeverstaten van de Middellandse Zee gesloten. Aan het

eind van 1972 was de stand van zaken aldus:

Associatie-overeenkomsten

Griekenland (thans beperkt tot beheer van lopende zaken), Turkije, Marokko, Tunesië, Algerije (krachtens artikel 227, lid 2 EEG-Verdrag), Malta, Cyprus (nog niet ingevoerd).

Preferentiële handelsakkoorden

Spanje, Israël, Egypte (nog niet ingevoerd).

Niet-preferentiële akkoorden

Libanon (zal worden omgezet in een preferentieel handelsakkoord), Joegoslavië.

Vrijhandelsassociatie

Portugal (datum van ingang: 1 januari 1973).

Vanwege de uitbreiding van de Europese Gemeenschap moeten de be-

staande associatie- en handelsverdragen worden gewijzigd, wil hun werking zich ook tot de toetredende leden uitstrekken. Deze wijzigingen kunnen zich tot formele veranderingen (de Zes worden Negen) beperken; ze kunnen ook van technische aard zijn (herziening van de lijst en van de hoeveelheid van de produkten die voor communautaire concessies in aanmerking komen). Deze wijzigingen van technische aard zijn eigenlijk economische aanpassingen. Ze zijn nodig omdat de toegang tot de markten van de drie toetredende landen voor de Middellandse-Zeegebieden moeilijker kan worden doordat er

1) A. Rossi, rapporteur van de Commissie voor externe economische betrekkingen, in het Verslag nopens de handelspolitiek van de Gemeenschap in het Middellandse-Zeegebied, *Zittingsdocumenten 1970-1971 van het Europees Parlement, Document 246 van 1 februari 1971*, blz. 4.

voordoen 28). T.a.v. het inkomen en/of het vermogen van deze diplomaten wil dat nog niet zeggen, dat daarover in het geheel geen belastingheffing zal plaatsvinden. Dat hangt af van de behandeling, die zij ondergaan in hun zendstaat. Deze staat kan hen, zoals bij de behandeling door Nederland van de eigen uitgezonden diplomaten e.a. geconstateerd werd, bij het bestaan van soortgelijke belastingen als de Nederlandse, verklaren tot binnenlandse belastingplichtigen, waardoor wereldinkomen en wereldvermogen belast worden.

Zij worden dan fiscaal behandeld als de overige binnenlandse belastingplichtigen van de zendstaat; t.a.v. die personen zal dan geen belastingreductie bestaan voor de diplomaat. T.a.v. de Nederlandse binnenlandse belastingplichtige zal deze diplomaat een voordelige positie kunnen innemen, indien de tarieven van de zendstaat aanmerkelijk lager zijn dan de Nederlandse. Mocht de zendstaat afzien van enige belastingheffing op dit vlak van zijn diplomaten, dan is het duidelijk dat

zeer aanzienlijke belastingreducties zullen kunnen optreden.

Doen de situaties vermeld in art. 27 en 29 van de beschikking zich voor, dan worden de (buitenlandse) diplomaten behandeld als voor Nederland buitenlandse belastingplichtigen. De positie van de diplomaat en die van de Nederlandse buitenlandse belastingplichtige zijn dan aan elkaar gelijk. Belast de zendstaat deze uit Nederland komende winsten of inkomsten of de in Nederland gevestigde vermogensbestanddelen *niet*, dan is de Nederlandse belastingheffing tevens de enige belastingheffing op dit gebied. Grote delen van het inkomen en vermogen kunnen dan onbelast blijven. Belast de zendstaat deze bestanddelen *wel*, door de uitgezonden diplomaten te verklaren tot binnenlands belastingplichtigen, dan zal internationale dubbele belastingheffing kunnen ontstaan. Van de manier, waarop deze dubbele heffing wordt voorkomen en van de tarieven in de zendstaat hangen dan weer de conclusies af, die te trekken zijn t.a.v. de financiële positie van deze diplomaten in verhouding tot

de binnenlandse belastingplichtige in de zendstaat of Nederland.

De door Nederland uitgezonden diplomaat, tenslotte, zal het wel eens betreuren dat hij niet als binnenlandse belastingplichtige van de ontvangende staat beschouwd kan worden. Althans de Nederlandse wetgever heeft bepaald dat deze diplomaten te allen tijde als binnenlandse belastingplichtigen voor de IB en de VB beschouwd zullen worden. Zo blijft bijv. het hoge Nederlandse IB-tarief op hem van toepassing en kan hij van de vrijstellingen hem verschaft door — of het lagere tarief dat geldt in — de ontvangende staat niet profiteren. Aangenomen mag echter worden, dat de vergoeding, die hij van Nederlandse zijde ontvangt, wel aan de diverse omstandigheden zal zijn aangepast.

H. Nagelkerke

28) Binnen het kader van het huidige onderwerp was het niet nodig in te gaan op art. 28 en art. 30 van de beschikking.

voortaan handelsbelemmeringen optreden, nl. het buitentarief en het landbouwregime van de douane-unie. Ook ontstaan er problemen doordat er reeds preferentiële regelingen zijn getroffen tussen de uitgebreide EG- en de EVA-landen die niet zullen toetreden 2). Bovendien zullen er nog faciliteiten worden geschapen voor de ontwikkelingslanden van het Gemenebest die ervoor in aanmerking komen en dit wensen. Uiteraard tast deze uitbreiding van het aantal preferenties de geprivilegieerde positie aan die in sommige akkoorden met Middellandse-Zee-landen zijn geregeld.

Bij de onderhandelingen over nieuwe akkoorden (Cyprus, Libanon en Egypte) en over aanpassing van bestaande regelingen (Algerije) kon in 1972 overigens al rekening met de uitbreiding van de EG worden gehouden.

Globale benadering

Onafhankelijk van de noodzakelijke wijzigingen van de verdragen met de Middellandse-Zee-landen ten gevolge van de uitbreiding van de EG, is de gedachte ontstaan aan een Middellandse-Zeebeleid van de Europese Gemeenschap.

De gedachte is geopperd in een resolutie van het Europese Parlement van 9 februari 1971 3). In juni 1972 heeft Frankrijk de zaak opnieuw aan de orde gesteld. Na enige discussierondes in de Raad van Ministers en de Commissie heeft de Topconferentie van Parijs zich in oktober uitgesproken voor de tenuitvoerlegging van de verbintenissen tegenover de landen rondom de Middellandse Zee, met wie de EG overeenkomsten heeft gesloten of nog zal sluiten, welke overeenkomsten vanuit een *evenwichtig totaalbeeld* moeten worden benaderd 4).

Eind september jl. had de Europese Commissie een nota aan de Raad van Ministers gezonden over de betrekkingen tussen de Gemeenschap en de Middellandse-Zee-landen. Hierin is het begrip „globale benadering” uitgewerkt. Het gaat er om voor de bestaande en nog af te sluiten overeenkomsten met de Middellandse-Zee-landen een meer globaal stelsel te gaan toepassen. De thans geldende overeenkomsten vormen een lappendeken; zowel aard als inhoud van de regelingen lopen zeer uiteen. Zo zijn de associatie-overeenkomsten met Griekenland en Turkije op een eventuele toetreding op de lange termijn gericht. Voor de Europese Middellandse-Zee-landen staat namelijk in beginsel de deur voor toetreding tot de Gemeenschap open. De associatie-overeenkomsten met Malta en Cyprus leiden in een latere fase tot een douane-unie. De „lichtste” overeenkomst is het niet-preferentiële akkoord met Joegoslavië.

De nieuwe globale benadering houdt voor de industrieproducten een liberali-

satie van het goederenverkeer in, door oprichting van ofwel vrijhandelszones, ofwel douane-unies (voor de Europese landen die mogelijk later tot de Gemeenschap toetreden). De Commissie heeft een schema voor de tariefafbraak door de partnerlanden opgenomen dat parallel loopt aan het tijdschema van de akkoorden met de EVA-landen die niet om toetreding tot de EG hebben verzocht 5). Portugal, dat in dit kader tot een oeverstaat van de Middellandse Zee wordt gerekend, is als enige EVA-lid dat tevens oeverstaat is, dus maatgevend voor de tariefafbraak.

De Gemeenschap zou de overblijvende rechten van het gemeenschappelijk douanetarief als volgt afschaffen: op 1 januari 1974 40%; op 1 januari 1975 20%; op 1 januari 1976 20% en op 1 januari 1977 20%.

Liberalisatie van het verkeer van landbouwprodukten is een moeilijker probleem. Als uitgangspunt hiervoor geldt namelijk, dat geen afbreuk mag worden gedaan aan het gemeenschappelijke landbouwbeleid der EG. Aangezien twee lidstaten van de Gemeenschap (Frankrijk en Italië) tevens dezelfde landbouwprodukten voortbrengen als de partnerlanden in het Middellandse-Zeegebied, kan een vrij verkeer van deze produkten pas ontstaan nadat hiervoor te zamen met deze landen marktordeningen zijn ingesteld. Naar de mening van de Commissie kunnen de concessies voor landbouwprodukten, die de Gemeenschap in een eerste stadium zou kunnen verlenen, slechts een beperkte omvang hebben en zullen de partnerlanden tegenprestaties op het gebied van de landbouwprodukten moeten verlenen die met hun ontwikkeling en economische structuur verenigbaar zijn. Uiteindelijk zou 80% van de onderlinge agrarische handel moeten worden geliberaliseerd.

Naast het vrije verkeer van industrie- en landbouwprodukten acht de Commissie een op overeenkomst berustende samenwerking gewenst met op elkaar afgestemde maatregelen op het gebied van het kapitaalverkeer, de financiële en technische hulpverlening, de technologie, de werkgelegenheid, en het milieu-beheer. In het kader van het Middellandse-Zeebeleid zou men zich ook met aardolie moeten bezighouden.

Gezien de verscheidenheid in economische structuur en ontwikkeling van de landen waarmee de Gemeenschap deze overeenkomsten zou aangaan, is het bovenstaande een globale politiek, die voor elk land van het Middellandse-Zeegebied op eigen wijze haar vorm zou moeten vinden.

Overleg in de Raad van Ministers

Op 6 en 7 november 1972 boog de Raad van Ministers van de EG — ook de drie toetredende landen namen aan het beraad deel — zich over de globale

Middellandse-Zeepolitiek 6). Hij hield zich allereerst bezig met enige bezwaren die door de Verenigde Staten waren geopperd. Zoals bekend verzetten de Verenigde Staten zich al sinds jaren tegen de zgn. wederzijdse preferenties van de EG. Dit betreft de voorkeursbehandeling die de Gemeenschap voor zijn produkten bedingt in de landen aan wie zij een preferentie toestaat. De Gemeenschap geniet wederzijdse preferenties krachtens associatie-akkoorden in een aantal Afrikaanse landen. Ook van de ontworpen globale Middellandse-Zeepolitiek maken ze deel uit. De Verenigde Staten maken tegen deze wederzijdse preferenties bezwaar, omdat de Amerikaanse uitvoer er nadeel van zou ondervinden.

In de vergadering van de Raad van Ministers hebben Engeland en Duitsland voorgesteld, de wederzijdse preferenties slechts te handhaven tegenover de Europese oeverstaten van de Middellandse Zee (Spanje, Malta, Portugal, Griekenland en Turkije) omdat deze landen in principe kunnen toetreden tot de Gemeenschap. Van de niet-Europese oeverstaten zouden geen wederzijdse preferenties moeten worden geëist. Vooral Frankrijk verzette zich tegen dit voorstel. Als compromis rolde er uiteindelijk uit de bus, dat de wederkerigheid wel in de overeenkomsten zou worden opgenomen, maar dat deze in bepaalde gevallen niet uit tariefpreferenties zou behoeven te bestaan. Gedacht werd aan investeringsgaranties of andere vormen van concessies. De Europese Commissie moet deze mogelijkheden nader uitwerken.

Het globale beleid zal worden toegepast op alle oeverstaten (incl. Portugal) plus Jordanië. Van Albanië wordt aangenomen, dat het land geen belangstelling heeft. Voor Joegoslavië geldt een niet-preferentiële regeling. Libië heeft tot nu toe niet laten blijken, voor deelneming in aanmerking te willen komen.

Het beginsel van een vrijhandelszone voor industrieproducten is aanvaard met de mogelijkheid van uitzonderingen

2) Vgl. de Europa-bladwijzer in *ESB* van 6 september 1972 (De Europese Gemeenschap en de niet-toetredende EFTA-landen).

3) Deze resolutie is opgenomen in het *Publikatieblad* van 1 maart 1971, nr. C. 19, blz. 15 en 16. De discussie in het Europese Parlement werd gevoerd op basis van het in voetnoot 1) vermelde Verslag.

4) Vgl. punt 11 van de tekst van het slotcommuniqué van de conferentie van Staatshoofden en Regeringsleiders van de lidstaten en toetredende staten van de Europese Gemeenschappen, Parijs, 19-21 oktober 1972.

5) De einddatum is dan 1 juli 1977.

6) De Raad van Ministers nam slechts besluiten op hoofdpunten. Staatssecretaris Westerterp noemde ze „werkhypothese”; hiermee wordt bedoeld, dat de Commissie de besliste punten nader moet uitwerken en dat de Raad van Ministers de gehele materie vervolgens weer zal bezien. Naar verwachting zal dit in februari a.s. gebeuren.

voor zgn. gevoelige produkten. Het vrije verkeer van landbouwprodukten is niet op 80% bepaald, maar zal „substantieel” zijn. Het zal geleidelijk worden ingevoerd met ontsnappingsclausules voor eventuele moeilijkheden; tevens zal het niet uniform behoeven te zijn, maar worden afgestemd op de situatie per land. Dit laatste zal ook gelden voor de financiële hulpverlening. Bij voorbaat uitgesloten van financiële hulp zijn Spanje, Portugal, Israël en Joegoslavië. Het globale beleid zal verder zo vroeg mogelijk in 1973 in formele regelingen worden neergelegd, zodat de overeenkomsten op 1 januari 1974 in werking kunnen treden.

Er ontstaat dus een aanpassing van de bestaande overeenkomsten in twee fasen. De wijzigingen in verband met de uitbreiding van de EG moeten zo mogelijk per 1 januari 1973 ingaan; deze datum is echter niet gehaald. Het globale Middellandse-Zeebeleid zou op 1 januari 1974 moeten ingaan.

Politieke aspecten

Men kan zich afvragen, waarom de Europese Gemeenschap in zo korte tijd een Middellandse-Zeebeleid tracht in te voeren. Voor een deel zijn uit de gewisselde stukken de argumenten te putten, voor een ander deel kan men er slechts naar gissen.

Het Middellandse-Zeegebied vormt de schakel tussen de EG en de Afrikaanse landen die nauwe banden met de Gemeenschap nastreven. Wil de EG deze Afrikaanse landen blijvend aan zich binden, dan is het van belang een greep op de tussenliggende schakel te hebben.

De Politieke Commissie van het Europese Parlement wijst in een advies 7) op nog een ander politiek aspect. Door de uitbreiding van de Gemeenschap wordt niet alleen de economische, maar ook de politieke betekenis van de Gemeenschap voor de Middellandse-Zee landen gewijzigd. Daarmee wordt — aldus de Politieke Commissie — de Gemeenschap voor de staten die streven naar onderlinge steun van de buurlanden voor een zelfstandig beleid ten aanzien van de beide machtsblokken aantrekkelijker. Een partnership met de landen aan weerszijden van de Middellandse Zee kan tot een vermindering van de spanningen en eventueel tot een vermindering van de in dit gebied aanwezige strijdkrachten van de beide machtsblokken leiden. De Politieke Commissie is echter van mening dat zo'n beleid geen succes kan hebben wanneer het tegen één van beide machten is gericht. „Het mag derhalve niet het doel van een gemeenschappelijk beleid zijn de strijdkrachten van derde landen te verdringen of zelfs te vervangen. De politiek van de Gemeenschap dient veeleer te worden geleid door de gedachte dat door een

grotere bemoeienis van de Gemeenschap als zodanig een verdere aanwezigheid van de grote machten overbodig kan worden”.

Deze redenering bevat wel enige politieke explosieven. Wanneer West-Europa dit Middellandse-Zeebeleid als hefboom voor meer invloed op het politieke wereldtoneel wil gebruiken, kon het zich wel eens vertillen. Moet de

Middellandse Zee nu werkelijk weer „mare nostrum” worden?

Europa Instituut Leiden

7) Verslag nopens de gevolgen van de uitbreiding van de Europese Gemeenschap voor haar betrekkingen met de landen van het Middellandse-Zeegebied, *Zittingsdocument Europees Parlement 1972-1973, Document 177/72 van 13 november 1972, blz. 37.*

Rowena M. Lawson: The changing economy of the Lower Volta 1954-67. Oxford University Press, Londen, 1972, 127 blz., £ 2.20.

Dit boek bevat de studie, uitgevoerd voor het International African Institute, over de economische en sociale veranderingen in het gebied gelegen aan de Lower Volta rivier in Ghana in de periode 1954 t/m 1967. In dit gebied vonden grote veranderingen plaats, vooral voor de traditionele boeren en vissers, ten gevolge van de Volta-dam, die in 1963 gereed kwam.

Dr. Nico J. M. Nelissen en Max de Boer: Rekreatieonderzoek. Stichting Recreatie, Den Haag, 1972, 56 blz.

Deze publikatie beoogt een beknopt overzicht te geven van een aantal methoden en technieken dat bij onderzoek op het gebied van de openluchtrecreatie wordt gebruikt. Vooral de methoden en technieken van waarneming komen onder de aandacht. De tekst is primair bedoeld voor studenten aan universiteiten en hogescholen, die zich wensen te specialiseren in de recreatie in het kader van de studierichtingen planologie, sociologie, sociale geografie of stedenbouw. Omdat de tekst een inleidend karakter heeft en omdat de problemen verbonden aan de toepassing van de technieken slechts in hoofdlijnen worden aangestipt, kan volgens de auteurs de publikatie ook toegankelijk worden geacht voor mensen die uit hoofde van hun werkkring voor problemen worden gesteld, die samenhangen met onderzoek op het gebied van openluchtrecreatie. Te denken valt aan personen in dienst van gemeente, provincie of rijk en verder personen werkzaam bij instanties als Staatsbosbeheer, Nederlandse Heidemaat-

schappij, Cultuurtechnische Dienst, lokale en regionale stichtingen op het gebied van recreatie en toerisme, projectontwikkelingsbureaus, architectenbureaus, economisch-technologische instituten, provinciale of plaatselijke opbouworganen, instellingen voor natuurbehoud enz.

Centraal Bureau voor de Statistiek: Kosten en financiering van de gezondheidszorg in Nederland, 1968. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1972, 69 blz., f. 9.

In navolging van de onderzoeken in de jaren 1953, 1958 en 1963 is ook in 1968 een onderzoek ingesteld naar de kosten en de financiering van de gezondheidszorg in Nederland. Dit laatste onderzoek is uitgebreid met enige gegevens die niet in de voorgaande studies begrepen waren, alsmede met meer cijfermateriaal met betrekking tot de reeds in de voorgaande studies opgenomen onderwerpen. De opstelling van de studie als geheel is echter ongewijzigd gebleven. Dit houdt onder meer in, dat de indeling in sectoren, die bij de gezondheidszorg zijn onderscheiden, niet is gewijzigd.

ESB

Mededeling

Workshop in mathematical economics

De *Workshop in mathematical economics*, georganiseerd door de International Economic Association in Schloss Rheda, West-Duitsland, zal plaatsvinden van 17 juni tot 14 juli a.s. in plaats van 8 juli tot 4 augustus, zoals eerder werd medegedeeld. Zie voor meer informatie *ESB* van 18 oktober 1972, blz. 1002.